JAARBOEK VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

99
2012

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

commissie van redactie
drs. N.L.M. Arkesteijn, Delft
E.J.A. van Beek, Sint-Michielsgestel
prof. dr. J.G.J.M. Benders, Katholieke Universiteit Leuven en Universiteit van Tilburg (voorzitter)
mr. M. Bloemendal, Dordrecht (namens bestuur)
drs. E. van der Kam, Geldmuseum, Utrecht
prof. dr. F. Kemmers, Goethe Universiteit, Frankfurt
T.P.J. Nissen, Terheijden
drs. T. Opdam, Zevenaar (secretaris)

International Advisory Board
prof. dr. J. Van Heesch, Koninklijke Bibliotheek Albert en Katholieke Universiteit Leuven
dr. H. Horsnæs, Nationalmuseet (Kopenhagen)
dr. P. Ilisch, Landesmuseum Münster en Westfälische Wilhelms-Universität Munster
prof. dr. P. Spufford, Cambridge University

e-mail redactie
jaarboek@munt-penningkunde.nl

kopij-richtlijnen
Zie www.munt-penningkunde.nl

ISSN 0920-380X

uitgave
© 2013 Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Amsterdam

De uitgifte van jaarboeken door het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde wordt financieel mede mogelijk gemaakt door het Geldmuseum te Utrecht.

druk
n.v. Peeters s.a., B-3020 Herent (België)

De vijfde en zesde muntbus van Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas: een aanvulling op Besier

Inleiding

Cijfers over de muntproductie in de tijd van de Republiek, de Bataafs-Franse tijd, van het Koninkrijk Holland en de periode van inlijving bij het Franse keizerrijk worden geboden door mr. L.W.A. Besier in zijn uit 1890 stammende "Muntmeesters en hun muntslag". Voor de muntproductie uit de periode 1606-1795 is er tevens het deel Bijlagen van het proefschrift van M.S. Polak uit 1998. Voor de periode vanaf 1795 geeft het "Handboek" van Schulman de nodige informatie. Deze drie werken geven echter niet het complete en meest zuivere beeld van de omvang van de muntproductie. De twee door Marcel van der Beek geschreven delen van "Een nieuwe vorst, een nieuwe munt: De muntslag ten tijde van Koning Willem I en …Koning Willem II" tonen aan dat nieuw onderzoek veel nieuwe inzichten in de (omvang van de) muntproductie van die tijd oplevert.
Deze bijdrage biedt een aanvulling op het werk van Besier en heeft als doel uit te leggen wat er aan informatie in de officiële akten van opening van een muntbus te vinden is en wat voor werkzaamheden er bij een opening van een muntbus dienen te worden uitgevoerd. Het "gat" in onze kennis dat deze bijdrage wil vullen gaat over de door Besier gemiste vijfde en zesde muntbus van de Utrechtse Muntmeester Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas. Dus over de aanmunting in de periode 26 november 1801 tot en met 23 juli 1803, de oplagecijfers van de Utrechtse gouden en zilveren dukaten van 1801, 1802 en 1803. Besier schrijft over deze twee muntbussen: "De processen-verbaal der 5^{e} en der 6^{e} bus zijn niet in het archief der munt aanwezig, maar uit eene opgave van hetgeen verwerkt is sedert November 1797 tot 31 December 1802 kan, in verband met de eerste vier muntbussen, worden afgeleid dat daarbij is verantwoord de muntslag van"[1]

1 Besier 89.

Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 99, 2012: 131-173.

Verkade	Jaartal	Denominatie	Oplage
98 n° 4	1802	Gouden dukaten	2.210.810 stuks
106 n° 1	1802	Zilveren dukaten	428.750 stuks

De auteur heeft voor zijn werk gebruik gemaakt van het archief van de raden en generaalmeesters van de Munten en de essayeur-generaal, dat in zijn tijd gewoon in de vertrekken van de Munt te Utrecht stond opgeslagen. Dit archief wordt nu beheerd door het Nationaal Archief te Den Haag en bevat inderdaad niet de aktes van de opening van de vijfde en zesde muntbus van de Utrechtse Muntmeester Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas.[2] Besier noemt niet welke opgave hij heeft gebruikt, zodat niet duidelijk wordt hoe hij aan zijn gegevens is gekomen.
Hoewel Besier knap werk heeft geleverd met zijn overzicht van de productiecijfers van de verschillende Munthuizen, kan hem in het algemeen worden verweten dat hij niet verder heeft gekeken dan het archief dat, bij wijze van spreken, achter zijn eigen bureau stond. Tevens kan van zijn werk worden gezegd dat zijn oplagecijfers vaak wat aan de krappe kant zijn, omdat hij de in de bronnen genoemde afwijkingen in gewicht en gehalte niet meeneemt. Polak heeft voor de periode 1606-1795 aangetoond op diverse andere plaatsen in Nederland aanvullende gegevens beschikbaar zijn. Hij neemt wel de bij de buspenningen geconstateerde afwijkingen in gewicht en gehalte mee, maar waagt zich niet aan oplagecijfers van individuele munten. Volledigheidshalve dient hier vermeld dat verbeteringen op de schrijfwijze van de Muntmeesternamen en op de vermelding van op de muntstukken voorkomende jaartallen in Besier zijn gepubliceerd in de Geuzenpenning van 1967. H.J. van der Wiel heeft in ditzelfde tijdschrift aanvullingen gepubliceerd over het Muntmeestergeslacht Van Romond(t) en over de Muntmeestertekens tijdens de Republiek.
Bij slechts een kleine groep ingewijden is bekend dat er al van vóór de bijdragen in De Geuzenpenning en het proefschrift van Polak aanvullingen en verbeteringen op het werk van Besier beschikbaar zijn. A. van der Wiel (1892-1956) heeft correcties en aanvullingen geschreven in doorschoten exemplaren van het werk van Besier. Via de bibliotheken van het Koninklijk Penningkabinet en Het Nederlands Muntmuseum zijn deze in tweevoud in de bibliotheek van het Geldmuseum terecht gekomen. In zijn heel goed herkenbare handschrift merkt Van der Wiel bij het bovenstaande stukje in Besier op:”

2 NA 2.01.33-18.

	5e bus	**Nov 1801 – Oct 1802**	**Geopend 2 Nov 1802**
1801-1802	Gouden dukaten		1.799.420 stuks
	Zilveren dukaten		874.083 stuks
	6e bus	**9 Nov 1802 – 23 Juli 1803**	**Geopend 26 Juli 1803**
1802-1803	Gouden dukaten		1.729.770 stuks
	Zilveren dukaten		1.184.834 stuks

De door Besier vermelde aantallen gouden en zilveren dukaten van 1802 zijn onjuist.[3] A. van der Wiel vermeldt niet waar hij zijn gegevens over de aanmuntingen van gouden en zilveren dukaten in de periode november 1801 en 23 juli 1803 heeft gevonden. H.J. van der Wiel noemt in zijn "Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht" dezelfde oplagecijfers, eveneens zonder bronvermelding.[4] Het meest waarschijnlijk is het dat hij de stapels bij de thesaurier-generaal en raden van Financiën ingekomen stukken in het archief van het ministerie van Financiën 1798-1813 heeft doorgebladerd.[5] De akten van opening van de vijfde en zesde muntbus van Marchie Sarvaas zijn daar aanwezig.[6] Schulman meldt in zijn "Handboek van de Nederlandse munten" over de Utrechtse gouden en zilveren dukaten van 1801, 1802 en 1803 het volgende.

Afb. 1. Dubbele gouden dukaat van Utrecht, 1802 (foto Geldmuseum)

3 Besier, 89 [voortaan wordt verwezen naar het doorschoten exemplaar in de bibliotheek van het Geldmuseum en afkomstig uit Het Nederlands Muntmuseum met verbeteringen en aanvullingen van de hand van A. van der Wiel sr.].

4 Van der Wiel, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 62-64 (1975-1977) 69. Navraag bij (klein-)zoon A.H.N. van der Wiel heeft helaas geen extra gegevens opgeleverd over de bron die (groot-)vader gebruikt voor deze aantallen.

5 Tussen 8 december 1801 en 1 mei 1805 beheerden en bestuurden de thesaurier-generaal en raden van Financiën alle goederen, bezittingen, rechten en revenuen van de Bataafse Republiek. Zij hielden ook toezicht op de posterijen en de muntproductie. Samen met de thesaurier-generaal vormden de raden de Raad van Financiën. *Onderzoeksgids Bestuur en administratie van de Bataafs Franse tijd 1795-1813*.

6 NA 2.01.21-298 en -323.

	Sch.-nr.	Dubbele Au-dukaat	Opmerking
1801	8	215.000	
1802	9	115.000	
1803	10	365.000	
		695.000	

Afb. 2. Gouden dukaat van Utrecht, 1802 (foto Geldmuseum)

	Sch.-nr.	Au-dukaat	Opmerking
1801	37	960.000	Waarvan ± 100.000 geslagen in Rusland[7]
1802	38	1.705.000	Waarvan ± 75.000 geslagen in Rusland
1803	39	2.089.000	Waarvan ± 280.000 geslagen in Rusland
		4.754.000	

Afb. 3. Zilveren dukaat van Utrecht, 1802 (foto Geldmuseum)

7 Voor de Nederlandse gouden dukaten van Russische makelij zie: Van der Wiel, *Valse Nederlandse dukaten*.

	Sch.-nr.	Ag-dukaat	Opmerking
1801	70	Geen oplagecijfer	
1802	71	Geen oplagecijfer	
1803	72	Geen oplagecijfer	

Uit de officiële documenten, die zijn opgesteld naar aanleiding van de opening van de muntbus en die ter informatie zijn opgestuurd aan de thesaurier-generaal en raden van Financiën, valt het volgende af te leiden:

- op 2 november 1802 komen de raden van Financiën mr. H.L. Wichers en mr. P.L. van de Kasteele samen met een niet bij naam genoemde griffier en essayeur-generaal Jan Pieter Beekman bijeen. Doel van de bijeenkomst is de muntstukken die in de periode 26 november 1801 tot en met 31 oktober 1802, onder verantwoordelijkheid van Muntmeester Du Marchie Sarvaas, waardijn J. van der Weert en essayeur Ph. Vaerst zijn geslagen, te controleren op het juiste gehalte en gewicht en de zogenaamde sleischat te berekenen. Het betreft hier de vijfde muntbus van deze Muntmeester.
- Op 28 juli 1803 komen de raden van Financiën mr. J.H. Appelius en mr. P.L. van de Kasteele samen met essayeur-generaal mr. W.A.A. Poelman bijeen om de muntstukken, die in de periode 9 november 1802 tot en met 23 juli 1803 zijn geslagen onder verantwoordelijkheid van Muntmeester Du Marchie Sarvaas, waardijn J. van der Weert en essayeur Ph. Vaerst, te controleren op het juiste gehalte en gewicht en de zogenaamde sleischat te berekenen. Het betreft hier de zesde muntbus van deze Muntmeester.

De hoofdrolspelers

Mr. Hendrik Ludolf Wichers (1747-1840) is de zoon van Arent Ludolf Wichers (1709-1760) en Wibbina Gerlacius (1709-1780). Hij groeit op te Groningen, promoveert aan de Groningse Hogeschool in het Romeins en hedendaags recht, vestigt zich daarna te Groningen als advocaat en wordt onder andere lid van de stedelijke vroedschap. Hij is Oranjegezind. In 1802 wordt hij aangesteld tot raad van Financiën van Stad en Lande (provincie Groningen), van 1802 tot 1805 is hij raad van Financiën van de Bataafse Republiek, van 1805 tot 1807 lid van de Staatsraad, van 1807 tot 1810 landdrost van het departement Groningen en van 1811 tot maart 1815 prefect van het departement van de Westereems.[8]

8 Van Leeuwen-Canneman 629. Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek III 1417. www.parlement.com

Afb. 4. P.L. van de Kasteele (1748-1810), raad en pensionaris van Haarlem, 1787. Getekend door Jacob Buijs, gegraveerd door Reinier Vinkeles en C. Bogerts. Kopergravure 8 × 4,5 cm. Collectie Belasting en Douane Museum, Rotterdam, inv. nr. 9647.

Wichers wordt door Napoleon Bonaparte in de adelstand verheven als *baron de l'empire* en door Koning Willem I bevestigd met het predicaat van jonkheer.[9] In zijn hoedanigheid van Raad van Financiën is aanwezig bij de opening van de vijfde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas.

Mr. Pieter Leonard van de Kasteele (1748-1810) is de zoon van Jacob van de Kasteele, lakenfabrikant te Den Haag en diens tweede echtgenote Rachel de Lo. Hij groeit op in Den Haag, schrijft zich in 1768 in als student aan de Hogeschool te Utrecht en promoveert aldaar op 13 december 1771 in het Romeins en hedendaags recht.[10] Hij vestigt zich als advocaat te Den Haag, wordt pensionaris van Haarlem, lid van het provisioneel bestuur van die stad en lid van de Vergadering van Provisionele Representanten van het Volk van Holland. Hij is unitaristisch patriot, hetgeen zoveel zegt als dat hij een één- en

9 *Nederland's Adelsboek* 46 (1953) 348-349.
10 *Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae 1636-1886* 164. Ketner 184.

ondeelbare republiek nastreeft, waarbij de schulden van de verschillende gewesten van de oude Republiek samen moeten smelten, en hij een scheiding tussen kerk en staat en gelijkheid voor de wet van alle burgers voorstaat. Van de Kasteele is van 1798 tot 1801 lid van het Vertegenwoordigend Lichaam, van 1801 tot 1805 raad van Financiën en van 1805 tot 1810 lid van de Staatsraad.[11] In zijn hoedanigheid van raad van Financiën is hij aanwezig bij de opening van de vijfde en zesde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas. Hij is lid van het Literair Genootschap Kunstliefde Spaart geen Vlijt (erelid sinds 1772), lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde sinds 1773, directeur van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen sinds 1783 en lid van het Koninklijk Instituut sinds 1809.[12]

Afb. 5. J. H. Appelius(1767-1828). Raad van Financiën. Onbekende maker, circa 1820. Olieverf op doek, 73 × 60 cm. Collectie Belasting en Douane Museum, inv. nr. 00569.

11 Van Leeuwen-Canneman 627. Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek VIII 948. www.parlement.com Volmuller 575. Mulder 345.

12 www.dwc.knaw.nl Het Koninklijk Instituut is tot 1851 de voorganger van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

Mr. Jean Henri Appelius (1767-1828) is zoon van Louis Appelius, predikant bij de Waalse Gemeente te Middelburg en commissaris van de Franse kostschool aldaar en diens tweede echtgenote Clasina Jacoba Sprenger. Hij schrijft zich op 4 november 1783 in als student bij de Universiteit Leiden en promoveert aldaar op 21 oktober 1786 in de beide rechten. Hij vestigt zich als advocaat te Middelburg en wordt er schepen. Hij is vanaf 1795 politiek actief en achtereenvolgens tweede pensionaris van Middelburg, pensionaris van de stad Tholen en secretaris van de provisionele representanten van het Volk van Zeeland en vanaf 1798 lid van de Nationale Vergadering. Hij wordt in 1803 aangesteld tot raad van Financiën. In die hoedanigheid is hij samen met Van de Kasteele aanwezig bij de opening van de zesde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas. Hij wordt in 1805 lid van de Raad van State, in 1808 chef van de Staatssecretarie en in 1809 minister van Financiën. In 1814 wordt hij staatsraad en commissaris-generaal van Financiën voor het departement België te Brussel. Het jaar erop wordt hij directeur-generaal 's Rijks indirecte belastingen. In 1818 wordt hij directeur-generaal in- en uitgaande rechten en accijnzen en het jaar daarop ook nog van de indirecte belastingen. In 1820 wordt hij benoemd tot minister van staat. In 1824 wordt hij nogmaals benoemd tot minister van Financiën. Hij vervult dit ambt tot aan zijn overlijden.

Jan Pieter Beekman (1757-1803), Haagse meester-zilversmid, afkomstig uit Venlo, staat in het eedboek van het Haagse goud- en zilversmidsgilde voor het eerste vermeld op 17 november 1779. Hij verzoekt op 13 mei 1795 de Staten-Generaal om te worden benoemd tot essayeur-generaal van de Munten, in plaats van de vanwege de nieuwe politieke omstandigheden afgezette W.A.A. Poelman. Hij wordt in de vergadering van 18 mei daaropvolgende benoemd en legt op 20 mei 1795 de eed op de instructie af.[13] Hij woont in de Haagse Spuistraat en is regent van het Waalsche Diaconiehuis. Beekman overlijdt op 15 februari 1803.[14] Elias Canneman (1777-1861), griffier van thesaurier-generaal en raden van Financiën, schrijft in zijn brief aan Isaac Jan Alexander Gogel (1765-1821), op dat moment koopman te Amsterdam, maar voordien van 23 februari 1798 tot en met 2 oktober 1801 agent van Financiën,

13 NA 1.01.44-27 fol. 14 r&v. Resoluties Staten-Generaal 1795 fol. 729 en 748.

14 Van Gelder meldt in zijn "Haagse zilversmeden" ten onrechte het overlijden van Beekman op 3 februari 1803. Volgens de administratie van de ontvanger van de impost op trouwen en begraven wordt er op 18 februari 1803 voor Johan Pieter Beekman, oud 46 jaar en overleden aan een borstkwaal, *f* 30: - betaald voor een begrafenis eerste klasse in de Grote Kerk te Den Haag. In het register van begraven van de Grote Kerk staat op 19 februari genoemd: "Johan Pieter Beekman, oud 46 jaar, overleden aan een borstkwaal". Gemeentearchief 's-Gravenhage, DTB Kerkelijk register Grote Kerk 168.

over Beekman dat hij zich in de laatste fase van zijn leven onvoldoende in acht heeft genomen: "in weerwil een der hevige attaques voor drie weken, is hij weer gaan besoigneeren en punch drinken en 's morgens zijn borrel'.[15]

Mr. Willem Adriaan Arnold Poelman (1759-1835) is de zoon van mr. Jacob Poelman, procureur te Nijmegen, ambtman, richter en dijkgraaf van stad en heerlijkheid Batenburg, en Elisabeth Maria Tarée. Hij is sinds 1781 poorter van de stad Delft. Hij promoveert in 1782 aan de Universiteit Leiden op een proefschrift getiteld "de Jure monopoliorum".[16] Hij doet admissie als advocaat voor het Hof van Holland.[17] Hij betaalt in 1789 *f* 500,- aan de raad en rentmeester generaal van de "Graaflijkheids Domeinen" om zich voortaan "gebooren Hollander" te mogen noemen, de zogenaamde naturalisatie *ad honores*.[18] Hij is kapitein van het Witte Vaandel der Schutterij te Den Haag. Op 16 december 1789 legt hij ten overstaan van essayeur-generaal Marcellus Emants en de generaalmeesters Van den Boetzelaar en Van Slingelandt van Goidschalkoord het examen van essayeur-particulier voor 's-Gravenhage af met een gehalteproef op een Utrechtse gouden dukaat 1789 en een Hollandse leeuwendaalder 1625.[19] Uit de declaratie van Marcellus Emants aan de Staten van Holland over 1789 blijkt dat de Haagse schepen Poelman de proef doet met het vooruitzicht om Emants zoon Gerard als tweede essayeur-generaal te kunnen opvolgen.[20]
Inderdaad komt Poelman begin 1790 met essayeur-generaal Emants per officieel contract overeen deze voortaan bij te staan als tweede essayeur-generaal en hem na diens overlijden in deze functie op te volgen.[21] Hij wordt op 25 maart 1792 aangesteld als essayeur-generaal, maar met de omwenteling van 1795 ontslagen en opgevolgd door de Haagse zilversmid J.P. Beekman.[22] Na het

15 Van Leeuwen-Canneman 248. Brief van E. Canneman z.d. [tussen 22 en 24 februari 1803].
16 NA 2.01.33-26. Promotiebul Universiteit Leiden d.d. 9 maart 1782.
17 Idem. Bewijs van Admissie als advocaat voor het Hof van Holland d.d. 13 mei 1782.
18 Idem. Akte van naturalisatie *ad honores* als burger van de provincie Holland d.d. 14 maart 1789. Kwitantie d.d. 16 maart 1789 vanwege de betaling van *f* 500: - aan mr. Christoffel Jan van Dam, raad en rentmeester-generaal der Graflijkheids Domeijnen van Noord-Holland, Kennemerland en Brederode in het Zuiderkwartier vanwege zijn brieven van naturalisatie.
19 *Instructieboek* van raden en generaalmeesters van de Munten fol 222. NA 2.01.33-26. Instructie voor mr. W.A.A. Poelman als essayeur particulier binnen 's-Gravenhage d.d. 16 december 1789. Zie voor de transcriptie van de instructie voor een "essayeur, scheider en affineur" hoofdstuk 10 van het deel Bronnen van mijn "*Om de kwaliteit van het geld*'.
20 Zie de transcriptie van de declaratie in hoofdstuk 13.10 van het deel Bronnen van mijn "*Om de kwaliteit van het geld*'. In de declaratie van essayeur-generaal M. Emants staat deze gebeurtenis ten onrechte geregistreerd op 26 december 1789.
21 NA 1.01.44-59 II 4. Contract tussen M. Emants en W.A.A. Poelman d.d. 10 februari 1790. NA 2.01.33-26. Akte van aanstelling door de Staten-Generaal tot tweede essayeur-generaal

Afb. 6. Silhouet mr. Willem Adriaan Arnold Poelman (1759-1835), essayeur-generaal van de Munten 1790-1830. Collectie Geldmuseum.

overlijden van Beekman in 1803 wordt hij, op voordracht van thesaurier-generaal en raden van Financiën, opnieuw benoemd tot essayeur-generaal. In 1808 mag hij op voordracht van de minister van Financiën de ambtstitel inspecteur en essayeur-generaal voeren en in 1811 die van keizerlijk commissaris van de Munt te Utrecht. Van Koning Willem I ontvangt hij in 1814 de titel inspecteur en essayeur-generaal weer terug en blijft tot 1830 als zodanig in deze functie. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon Paulus Charles Gerard. W.A.A. Poelman is gehuwd (1) met Anna Magdalena Hoijer van Brakel (1768-1799), een nicht

van de Munten d.d. 28 januari 1790. Instructie voor W.A.A. Poelman als [tweede] essayeur-generaal d.d. 5 februari 1790. Zie voor de transcriptie van het contract tussen Emants en Poelman hoofdstuk 5.3 van het deel Bronnen van mijn "*Om de kwaliteit van het geld*'.

22 NA 2.01.33-26. Akte van aanstelling tot essayeur-generaal door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek d.d. 25 maart 1803.

van Marcellus Emants. Hij trouwt (2) op 17 september 1809 te Amsterdam met Henriëtte Susanne Alewijn (1773-1850). Zijn door C. Cels in 1829 geschilderd portret is afgebeeld in Fölting.[23] Zijn silhouet in geelkoperen lijstje is aanwezig in de collectie van het Geldmuseum te Utrecht. Zijn zilveren zegelstempel uit 1790 wordt beheerd door het Gemeentearchief Den Haag (inv. nr. 105).

Victor Jacob Koningsberger (1770-1823), zoon van Valentijn Victor Koningsberger (1736-1799), juwelier te Utrecht vanaf 1759, essayeur-particulier van de Munt te Utrecht vanaf 1765 en eveneens waarnemend waardijn van de Munt te Utrecht vanaf 1784, en Gerarda Bosch (1735-1775), dochter van Hendrik Bosch en Aletta de Ruijter. Hij huwt op 9 december 1798 ten overstaan van schout en schepenen van Den Haag met Cornelia Johanna Meder (1769-1842). Wordt volgens de declaratie van essayeur-generaal W.A.A. Poelman op 19 november 1792 door Gedeputeerde Staten van Utrecht aangesteld als adjunct-essayeur van de Munt te Utrecht. Slaagt op maandag 3 december daar-

Afb. 7. Silhouet Victor Jacob Koningsberger (1770-1823), 8,2 × 6,2 cm, particuliere collectie Den Haag (foto auteur)

23 Fölting, *De vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795* 290-291.

aanvolgend met een succesvolle proef op een Utrechtse gouden dukaat 1777 en op een Utrechtse daalder 1685 voor het examen van "essayeur, scheider en affineur', legt diezelfde dag als adjunct-essayeur de eed op zijn instructie af in handen van raden en generaalmeesters, die op dat moment voor de opening van de vijfde muntbus van Johan Sebastiaan van Naamen in Utrecht zijn.[24] Hij hernieuwt zijn eed als adjunct-essayeur op 26 september 1793, 2 oktober 1794 en 15 oktober 1795.[25] Hij is tevens brander en distillateur te 's-Gravenhage 1798-1809, klerk van de administratie van de Nassause domeinen van het ministerie van Financiën in de periode 1801-1805, commies 1806 en onderinspecteur bij dezelfde 1809, commies bij de directie der Staatsdomeinen te Amsterdam 1809-1814 en essayeur bij het kantoor van de Waarborg van gouden en zilveren werken te Rotterdam 1814-1823.[26] Volgens de 'Haagsche Herenboekjes' woont hij in 1803 "op de Plaats van het Oude Hof F 165" en in 1804 op dezelfde locatienaam, maar dan met specificatie E 65.[27] In 1806 blijkt hij te zijn verhuisd naar het Voorburgstraatje M 253.[28] Victor Jacob Koningsberger is als klerk aanwezig bij de opening van de zesde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas in juli 1803.

Gideon Jan Langerak Marchee [Marchie] Sarvaas (1761-1814) is de zoon van mr. Abraham Servaas (1732-1815), schout van Alphen aan de Rijn en koopman te Amsterdam, en Adriana Geertruijd du Marchie (1743-1785).[29] Hij is drossaard, schout en dijkgraaf van Leerdam gedurende 1791-1795.[30] Na de omwenteling van 1795 wordt de Orangist Sarvaas uit zijn functies gezet en even later voor dertien weken gevangen gehouden te Leerdam. Reden hier-

24 *Instructieboek* van raden en generaalmeesters van de Munten fol. 210r en 112v. Zie voor het verslag van deze opening de transcriptie in hoofdstuk van 9.6.6 in het deel Bronnen van mijn *"Om de kwaliteit van het geld'*.

25 NA 1.01.44-76 fol. 63. *Instructieboek* van raden en generaalmeesters van de Munten fol. 112v en 113r.

26 Vriendelijke mededeling mr. V.J.M. Koningsberger 's-Gravenhage d.d. 5 juni 2008.

27 Met het Oude Hof wordt het Paleis Noordeinde bedoeld. Waar zijn woning precies heeft gestaan is niet duidelijk.

28 Vriendelijke mededeling van mw. drs. M. van Leeuwen-Canneman.

29 Centraal Bureau voor Genealogie, dossier Sarvaas.

30 Blom 88 en 153. Marchie Sarvaas betaalt als hoogste bieder van de sollicitanten naar deze functie *f* 20.000 recognitie voor het verkrijgen van het ambt van "drossaard, schout en dijkgraaf, mitsgaders ontvanger en gaardermeester der dijkgrave gelden van onse stad, landen en graafschap Leerdam". Hij wordt tegelijk aangesteld tot drossaard, schout en dijkgraaf van de heerlijkheid Schoonderwoerd en dijkgraaf der Lande van ter Leede en als drossaard, dijk- en Lingegraaf van de baronie Acquoy, tot houtvester van het graafschap Leerdam, van de heerlijkheid Schoonderwoerd en de baronie Acquoy en tenslotte tot stadhouder der lenen van de Graafelijke Leerdamse Leenkamer. Zijn benoeming is op 25 januari 1791.

Afb. 8. Portret G.J.L. du Marchie Sarvaas (1761-1814), collectie Geldmuseum, Utrecht

voor is dat hij op zijn reis naar Gorinchem een andere route heeft genomen dan in zijn door de *maire* van Leerdam afgegeven reisdocument staat vermeld.[31] Hij wordt in 1796 door de Utrechtse Muntmeester J.S. van Naamen voorgedragen als zijn opvolger. Marchie Sarvaas ontvangt zijn aanstelling van de Staten van Utrecht op 30 november 1796, maar legt pas op 23 februari

31 Idem 154-156. Du Marchie Sarvaas wil een vergadering bijwonen bij advocaat Van Lom in Gorinchem en ontvangt hiervoor een permissiebiljet, geldig voor vier dagen gerekend vanaf 29 september 1795. Op dit biljet is de gewone route van Leerdam naar Gorinchem aangegeven. Op verzoek van zijn reisgezelschap gaat de reis echter over Noordeloos. Aldaar raakt hij betrokken bij wat we nu een opstootje zouden noemen en wordt hij door de plaatselijke bestuurder gevraagd om zijn reisbiljet. De *maire* van Noordeloos meldt zijn collega te Leerdam van Sarvaas" afwijking in zijn toegestane reis, die Sarvaas op 3 oktober daarom huisarrest oplegt. Het Comité van Waakzaamheid in Den Haag geeft drie dagen later opdracht de afgezette drossaard direct gevangen te zetten. Hij wordt uiteindelijk op 7 januari 1796 weer vrijgelaten. Voor zijn onvrijwillig "verblijf" in de Leerdamse Hoogpoort moet hij *f* 218: 5: - betalen.

1797 de eed op de instructie van Muntmeester af in handen van raden en generaalmeesters van de Munten.[32] Hij hernieuwt zijn eed met het plaatsen van zijn handtekening in het Instructieboek van raden en generaalmeesters van de Munten op 24 december 1799, 26 juni 1800, 13 februari en 8 december 1801, 26 november 1802, 19 augustus 1803, 30 maart 1804, 14 september 1805, 28 oktober 1806, 2 januari en 16 juli 1808, 6 december 1809 en ten slotte op 12 april 1814, exact drie weken voor zijn overlijden.[33] Hij blijft tot in 1804 dijkgraaf.[34]
Jan van der Weert (1767?-1829)[35], zoon van Pieter van der Weert en Maria Koperwijk, wordt in 1798 aangesteld als waardijn van de gewestelijke en stedelijke Munt van Utrecht als opvolger van Johan van Haaften, die op 7 mei 1798 aan de raden en generaalmeesters meldt door het intermediair administratief bestuur van het voormalige gewest Utrecht te zijn ontslagen.[36] Van der Weert zet op 24 december 1799 voor het eerst zijn handtekening in het Instructieboek van raden en generaalmeesters en bevestigt daarmee zijn eed op de instructie van waardijn. Hij hernieuwt zijn eed op zijn instructie zeven maal, de laatste keer op 14 september 1805.[37] Hij wordt volgens het verslag van essayeur-generaal Poelman bij de opening van de achtste muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas in september 1805 "om zijn hoge jaaren" geëxcuseerd.[38]

Willem Philip Theodor Engelbert Vaerst (…-1825) wordt op 10 november 1799 aangesteld als essayeur van de Utrechtse Munt. Hij tekent diezelfde dag het Instructieboek van raden en generaalmeesters als bewijs van het afleggen van de eed op de instructie. Hij hernieuwt zijn eed door het zetten van zijn handtekening in genoemd boek nog twaalf keer, het laatst op 12 april 1814.[39]

32 NA 1.01.44-76 fol. 196.
33 *Instructieboek* van raden en generaalmeesters van de Munten fol. 51v, 52r en v, 53r en v, 54r en v en 55r.
34 Blom 156. Op 26 april 1804 wordt hem *f* 7.000: - toegezegd. Hij moet daarvoor wel afstand doen van het drossaardshuis en de bijbehorende tuinen.
35 Luijt / Houtman 43. Zie opmerking bij noot 38.
36 NA 1.01.44-76 fol. 228v.
37 *Instructieboek* van raden en generaalmeesters van de Munten fol. 87v, 88r en v, 89r en v.
38 NA 1.01.44-65. Verslag over de "*achtste muntbusverandwoording van G.J.L. du Marchie Sarvaas (…) op den 3, 4, en 5 september 1805*'. Dit betekent dat het door Luijt en Houtman opgegeven jaar van geboorte en mogelijk ook dat van overlijden niet juist kan zijn.
39 Instructieboek van raden en generaalmeesters van de Munten f. 114r en v, 115v, 116r en v en 117r.

De productie van Du Marchie Sarvaas

Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas wordt, zoals gemeld, op voordracht van Johan Sebastiaan van Naamen op 30 november 1796 door de Staten van Utrecht aangesteld als nieuwe Muntmeester.[40] Van Naamen is op dat moment nog bezig met de productie van gouden en zilveren dukaten.[41] Hij gaat daarmee door tot en met 20 februari 1797.[42] De productie onder verantwoordelijkheid van Du Marchie Sarvaas gaat op 10 maart 1797 van start.[43] De Utrechtse Munt heeft dan precies 17 dagen stilgestaan, waardoor noch de Muntmeester, noch zijn medewerkers inkomsten uit de muntproductie hebben kunnen genieten.[44]
Dat stilstand tussen twee productie- / controleperiodes meer voorkomt blijkt uit onderstaande tabel waarin de verschillende productieperioden van Du Marchie Sarvaas worden vermeld.[45] Het hoogste aantal dagen stilstand van de Utrechtse Munt in deze periode is 48, in 1808. Stilstand van de muntproductie gedurende de productie- / controleperiode komt zeker ook voor, maar wordt uit deze bron niet duidelijk. Daarvoor dienen de doorgaans niet meer beschikbare waardijnsregisters of smidmeester- of provoostboeken te worden bestudeerd.[46]

40 Zie over Johans Sebastiaan van Naamen: R. Paesie, Een nouveau riche in het Ancien Regime. De levenswandel van Johan Sebastiaan van Naamen.

41 Van Naamen heeft in deze periode van 28 oktober tot en met 24 november 1795 ook nog 8417 mark aan driegulden stukken geproduceerd.

42 NA 1.01.44-53. Akte van opening van de negende muntbus van J.S. van Naamen over de periode 14 oktober 1795 tot en met 20 februari 1797. Polak, *Historiografie* deel II bron 472.

43 NA 2.01.33-19. "Openinge, examinatie en bereekeninge van de eerste muntbuse van den burger Gideon Jan Langerak du Marchée Sarvaas (…) zedert den 10 maart 1797 tot den 12 october 1799, beide incluijs".

44 De gezellen en het werkvolk van de Munt werden volgens de officiële door de Staten-Generaal vastgestelde instructies betaald op basis van de hoeveelheid afgeleverd werk. Geen werkt betekende dus geen inkomsten. De enigen die niet direct nadeel hadden aan het stilstaan van een Munt waren de waardijn, de essayeur en – indien aanwezig – de griffier, die hun functie uitoefenen op basis van een traktement of jaarwedde. Zie: Scheffers, *"Om de kwaliteit van het geld*'.

45 Hoewel in de literatuur over de looptijd van een muntbus steevast gesproken wordt van "productieperiode" dient hier eigenlijk "controleperiode" (periode waarover de controle wordt uitgevoerd) gebruikt te worden.

46 Auteur dezes is bezig met de bewerking van de drie overgeleverde registers van de provoost of smidmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht over de periode 1730-1806. Polak heeft berekend dat de Munt te Dordrecht in de 66 jaar die hij van deze drie registers heeft bekeken (1730-1795), slechts zeven jaren meer dan 200 dagen en negentien jaren minder dan 100 dagen heeft geproduceerd. In hoeverre dit representatief is voor andere Munthuizen in die periode blijkt niet. Polak, *Historiografie* 291-292 noot 39.

Muntbus	Datum begin	Datum einde	Aantal dagen stilstand sinds vorige bus
1	10-03-1797	12-10-1799	17
2	12-10-1799	16-06-1800	0
3	18-06-1800	02-02-1801	2
4	10-02-1801	21-11-1801	8
5	26-11-1801	31-02-1802	4
6	09-11-1802	23-07-1803	8
7	02-08-1803	24-02-1804	8
8	08-03-1804	05-08-1805	12
9	10-09-1805	27-10-1806	36
10	29-10-1806	31-12-1807	1
11	31-12-1807	16-07-1808	0
12	03-09-1808	29-11-1809	48
13	05-12-1809	08-09-1810	5

De muntbus

De muntbus is een instrument om achteraf de kwaliteit van de muntproductie te controleren. De waardijn is de vanuit de muntrechthebbende, in dit geval dus de Staten van Utrecht, aangestelde functionaris die onder andere tot taak heeft van elke partij nieuw geproduceerde munten een bepaalde hoeveelheid in de muntbus te stoppen en in een register de kwantitatieve en kwalitatieve gegevens van de diverse partijen gemunte stukken bij te houden.[47]
Uit een brief van de raden en generaalmeesters van de Munten, de Generaliteits toezichthouders op de muntproductie, uit 1691 is bekend dat een muntbus een kist is die moet zijn vervaardigd van "droogh hout, ontrent anderhalff voet vierkant, (…) van binnen [bekleedt] met dick seem leeder (…), op dat het gelt ende briefkens, hetghene door de voghtigheijt beschimmelt en verroest is gewerden, droogh magh werden geconserveert".[48] De muntbus moet

47 Zie voor een uitvoeriger beschrijving van de taken van de waardijn en zijn officiële door de Staten-Generaal vastgestelde instructie mijn *"Om de kwaliteit van het geld"* deel I hoofdstuk 2.3.2. en deel II hoofdstuk 11.2.

48 Een Amsterdamse voet is gelijk aan 28,3 cm, een Rijnlandse voet is gelijk aan 30,8 cm de Utrechtse stadsvoet 26,8 cm. De grondplaat van de hier beschreven muntbus zal dus tussen de 40x40 en 45x45 cm moeten zijn geweest. De muntbus van afbeelding 9 heeft afwijkende afmetingen, zie betreffend bijschrift.

Afb. 9. Muntbus, romp 20x20x37,5 cm, deksel 20,5 × 22 × 4,5 cm, collectie Geldmuseum Utrecht

zijn voorzien van enige sloten en een of meerdere – al of niet af te sluiten – gleuven. De sleutels van de sloten moeten gescheiden worden bewaard. Verder moet de bus worden omwikkeld met "bandt off touw" en deze moeten weer worden voorzien van "het zegel uwe ed[el] gr[oot] aghtb[are] stadt", of provincie, zodanig dat de bus niet tussentijds ongemerkt kan worden geopend.[49] De collectie van het Geldmuseum bevat nog een viertal zeer waarschijnlijk negentiende-eeuwse muntbussen, die behoorlijk overeenkomen met bovenstaande beschrijving.

49 NA 1.01.44-32 fol. 20-21v. Brief van raden en generaalmeesters van de Munten aan de burgemeesters en regeerders van de stad Nijmegen d.d. 24 oktober 1691. Van Gelder, *De muntbus*, 19. Scheffers, *Om de kwaliteit van het geld,* hoofdstuk 4 De toezichthouders.

De opening van de vijfde muntbus van G.J.L du Marchie Sarvaas

Dat wat in de literatuur steevast de opening van de muntbus wordt genoemd, wordt in de eigen tijd aangeduid als "openinge, examinatie ende bereekeninge van de … muntbussche van …". Deze uitgebreide benaming slaat op de vaste handelingen van raden en generaalmeesters van de Munten en essayeur-generaal die aan dit stuk toezicht op de muntproductie verbonden zijn:

1. het openmaken van de door hen zelf eerder gesloten houten kist;
2. de examinatie of controle van de inhoud van de bus;
3. de berekening van de door de Muntmeester verschuldigde sleischat.

De vierde vaste handeling verbonden aan de opening van de muntbus is het opstellen van de akte, zeg het officiële verslag van hetgeen men bij de vorige drie acties heeft geconstateerd. Het opmaken van dit verslag is een activiteit die niet in de naam van de officiële gebeurtenis terugkomt, maar wel steevast plaatsvindt en waar voor zelfs enkele malen speciaal gespecificeerde kosten worden gemaakt.[50] In de titel van de akte wordt altijd aangegeven om de hoeveelste muntbus het gaat. Die telling wordt heel strikt aangehouden.[51]
De vijfde muntbus van Muntmeester Du Marchie Sarvaas wordt op 2 november 1802 geopend. Volgens de officiële akte van deze controle achteraf van de onder verantwoordelijkheid van de Muntmeester, de waardijn en essayeur geproduceerde muntstukken, bevat die vijfde muntbus 3.671 gouden dukaten en 3.343 zilveren dukaten. Beide aantallen komen overeen met de standaard door de essayeur-generaal gecontroleerde administratie van de waardijn. Indien nodig kijkt de essayeur-generaal ook de administratie na, die de smidmeester of provoost (doorgaans de oudste der Muntgezellen) volgens zijn instructie dient bij te houden van de aan de Muntmeester afgeleverde partijen nieuw vervaardigde munten.[52] De waarde van de zogenaamde buspenningen in deze vijfde muntbus bedraagt *f* 27.630: 5.[53]

---

50 Zie bijvoorbeeld de verslagen van de opening van de derde en vierde muntbus van Pieter Buijskes, Muntmeester van West-Friesland (1774 en 1781) in mijn *Om de kwaliteit van het geld*.

51 Voor zover bekend zijn daar door de opstellers van die akten, de raden en generaalmeesters van de Munten en de essayeur-generaal, nimmer fouten in gemaakt.

52 Zie voor een uitvoeriger beschrijving van de taken van de waardijn en zijn officiële door de Staten-Generaal vastgestelde instructie mijn "Om de kwaliteit van het geld" deel I hoofdstuk 2.3.6. en deel II 11.6.

53 De gouden dukaat gerekend tegen een koers van *f* 5: 5: - en de zilveren tegen die van *f* 2:10: -. Dat muntbussen met regelmaat dit soort kapitalen bevatten is aangetoond in mijn "Om de kwaliteit van het geld", grafiek 20 "De inhoud van de muntbussen in guldens 1606-1795".

Du Marchie Sarvaas produceert gouden dukaten tussen 26 november 1801 en 31 oktober 1802. De gouden dukaten zijn geslagen volgens de instructies van de Staten-Generaal d.d. 17 februari 1606 en 11 augustus 1659. Zij moeten een wettelijk gehalte hebben van 23 karaat en 8 grein ($^{985}/_{1000}$ Au) en een wettelijk gewicht van 70 stukken in de snede van het "Tro(o)is(ch)e" (hierna Troische of Trois) mark (3,515 g).[54] Per mark werks (246,084 g) van het voor deze munt voorgeschreven gehalte goud, mag de Muntmeester 1 grein ($^{3,47}/_{1000}$ Au) in het gehalte en 1 engels (1,538 g) in het gewicht afwijken van voorgeschreven "voet". Een gouden dukaat moet volgens deze bepalingen dus minimaal 3,494 g wegen en een gehalte hebben van minimaal $^{982}/_{1000}$ Au. Hoewel bekend is dat de Utrechtse Muntgezellen ook dubbele gouden dukaten hebben vervaardigd, blijkt daar niets van in de overgeleverde documenten.[55] Het is voor de controleurs of toezichthouders ondoenlijk om de soms duizenden in de muntbus aanwezige muntstukken op gehalte te controleren. Vandaar dat voor de gehalteproef 280 gouden dukaten uit de muntbus door de Muntmeester en de essayeur worden aangewezen. Deze 280 exemplaren worden eerst in tweeën geknipt. De ene helft van de muntstukken wordt apart gehouden.[56] De andere helften worden versmolten en uitgegoten tot een broodje (baartje), waarvan twee maal een stuk van 6 penningen "essa(a)i(j)gewicht" (hierna essaij) wordt afgesneden. Deze twee stukken staan voor 12 essaijkaraten, ofwel twee halve essaijen.[57]
Zoals Van der Beek al heeft uitgelegd in zijn artikel "De dukaten in de Overijsselse muntbusopening van 1669" kiest men ervoor om twee gehalteproeven tegelijk uit te voeren.[58] Wanneer de resultaten van die twee proeven niet te veel van elkaar afwijken, meent men het bewijs te hebben dat de proef op de juiste manier is uitgevoerd en het resultaat als waar kan worden aangemerkt. De twee baartjes worden ieder versmolten met 15 penningen essaijzilver en 15 engels lood en vervolgens wederom tot een broodje gegoten. De nieuwe baartjes worden gewogen, met een hamer tot een plat reepje geslagen en tot kokertjes (cornetjes) opgerold. Gecontroleerd wordt of door het platslaan van het nieuw gegoten baartje geen gewichtsverlies heeft plaatsgevonden en de twee cornetten

54 Puur goud (0,999 Au) = 24 karaat. 1 karaat = 12 grein. Een mark "Troisch" = 246,084 gram.
55 Schulman n° 8 en 9. Hoe Schulman aan de oplagecijfers van respectievelijk ±215.000 en ±115.000 komt, is helaas ook niet duidelijk geworden. Vriendelijke mededeling L.L.F. Schulman.
56 Hoewel dat hier niet wordt vermeld, worden de helften die apart worden gehouden doorgaans door de essayeur voorzien van een instempeling. Zie mijn "Om de kwaliteit van het geld" hoofdstuk 4 "Het toezicht op de muntproductie tijdens de Republiek".
57 Goudessaij: 1 mark, 1 karaat = $^{1}/_{24}$ mark, 1 grein = $^{1}/_{12}$ karaat of $^{1}/_{288}$ mark. Zilveressaij: 1 mark, 1 penning = $^{1}/_{12}$ mark, 1 grein =$^{1}/_{24}$ penning of $^{1}/_{288}$ mark.
58 Van der Beek, *De Beeldenaar* 17 (1993) 488-494.

nog steeds gelijk aan elkaar zijn. Door de behandeling met essaijwater worden alle minder edele metalen dan het goud uit de legering getrokken. Wat resteert is de hoeveelheid puur goud die in de legering zit. Door deze hoeveelheid af te zetten tegen de oorspronkelijke hoeveelheid van het goud met het essaijzilver en het lood, wordt het percentage goud uit de oorspronkelijke legering duidelijk. In dit geval blijken de twee stukjes een gehalte te hebben van 23 karaten en 7 grein. Omdat de Muntmeester met zijn productie precies binnen de toegestane marge van 1 grein per mark blijft, hoeft hij over de gehele partij geen boete te betalen.

Voor de controle op het gewicht gebruikt men wel alle 3.671 buspenningen. In totaal worden 53 keer 70 exemplaren gewogen. 70 Exemplaren van de gouden dukaat neemt men hier voor 1 mark Trois (246,084 g), zoals ook in de Muntmeesterinstructie vermeld staat als het officiële gewicht, zonder remedie. De rekenaars onder de lezers zullen meteen constateren dat je voor de 53ste weging 39 stukken te kort komt. Dat wordt ook duidelijk uit de akte van opening, want bij het resultaat van de 52ste weging staat met een asterisk vermeld dat er 39 stukken aan deze weging zijn toegevoegd.[59] De 53 wegingen worden uitgevoerd om de afwijking in gewicht van de nieuwe dukaten vast te stellen. De resultaten van de wegingen worden bij elkaar opgeteld ("52 marken 5 oncen 14 engels 20 asen"). Via berekening stellen de generaalmeesters en de essayeur-generaal vast dat 70 van deze nieuw geproduceerde gouden dukaten gemiddeld "7 once 19 engels en 4 32/53 asen" wegen. Per 70 exemplaren is dat $27^{31}/_{53}$ azen (1,32 g) minder dan de voorgeschreven volle voet van 1 mark Trois.[60] Maar omdat de Muntmeester is toegestaan per mark werks een heel engels (32 azen = 1,54 g) onder de volle voet te blijven en hij op 70 exemplaren nog $4^{32}/_{53}$ azen (0,22 g) binnen zijn remedie blijft, wordt hem over deze productie geen boete opgelegd.

Voor de bepaling van de hoogte van de sleischat of het heerlijk recht, dat de Muntmeester volgens zijn instructie aan zijn muntheer over zijn productie moet afdragen, wordt van het totaal aan verwerkte marken de hoeveelheid, die is gebruikt voor de essaijproef, afgehaald. Van deze netto hoeveelheid berekent men hoeveel puur goud er is verbruikt voor de totale productie. Dus van de 25.710 marken werks wordt de 4 mark (280 stukken), gebruikt voor de essaijproef, afgetrokken. Het officiële gehalte van de gouden dukaat is 23 karaat 8 grein, of wel $^{284}/_{288}$ grein puur goud. De generaalmeesters voeren de volgende berekening uit: 25.710 mark werks bruto – 4 mark van de essaijproef =

59 Zie de transcriptie van de akte van opening van deze vijfde muntbus in bijlage 1 van deze bijdrage.

60 "Volle voet" is de gebruikelijke term voor het gewicht zonder aftrek van de toegestane remedie.

25.706 mark werks netto, wat gelijk staat met 25.348 mark 23 karaat en 4 grein fijn goud. Aan sleischat moet de Muntmeester 6 stuivers per mark fijn afdragen. Voor deze productie bedraagt die *f* 7.604:13: -.
Tussen 26 november 1801 en 31 oktober 1802 verwerken de Utrechtse Muntgezellen ook nog 100.372 marken (25.000 kg) zilver tot zilveren dukaten. De zilveren dukaat is geproduceerd volgens de bepalingen in de resolutie van de Staten-Generaal van 21 augustus 1659 en dient gehalte te hebben van 10 penningen 11½ grein (0,873 Ag) en een gewicht van $8^{29192}/_{41151}$ stukken per mark (28,255 g).
Voor de proef op het gewicht van de geproduceerde zilveren dukaten worden van de 3.343 buspenningen 417 maal acht (3.336) stukken gewogen. De 417 wegingen samen brengen een gewicht van 380 mark 7 ons 4 engels 11 azen op. Door berekening komen de toezichthouders op een gemiddeld gewicht voor acht stukken van 7 ons 6 engels $4^{321}/_{411}$ azen (224,78 g). Officieel dienen de generaalmeesters en de essayeur-generaal voor de weging van 1 mark aan de zilveren dukaten $8^{29192}/_{41151}$ stukken te gebruiken, maar om praktische redenen worden steeds acht stukken genomen. Het eindresultaat van de weging van 1 mark aan nieuw geproduceerde zilveren dukaten ($8^{29192}/_{41151}$ stukken) wordt via berekening bepaald 7 ons 19 engels $3^{935.467}/_{1.906.663}$. Dit is $28^{971.196}/_{1.906.663}$ azen minder dan het in de instructie voorgeschreven gewicht. Maar omdat de Muntmeester bij diezelfde instructie een remedie krijgt toegestaan van 1 engels ofwel 32 azen, houdt hij feitelijk op het toegestane minimale gewicht per mark zilveren dukaten nog $3^{935.467}/_{1.906.663}$ azen (3,49 g) over. Vanwege het gewicht hoeft de Muntmeester over zijn productie in deze periode dan ook geen boete te betalen.
Voor de proef op het gehalte neemt de essayeur-generaal van 96 door de Utrechtse Muntmeester en essayeur geselecteerde zilveren dukaten de helft en smelt deze samen tot een baartje. De andere 96 helften worden weer apart gehouden. Van dit baartje snijdt de essayeur-generaal twee blokjes van ieder 6 penningen essaijgewicht. Deze blokjes worden elk apart in een cupel (kroesje of schaaltje vervaardigd van poreuze stof) versmolten met 7½ engels lood. Het lood trekt in de cupel en neemt daarmee alle onedele metalen uit de oorspronkelijke legering mee. Over blijft het zilver uit die legering, dat wederom wordt gewogen. De uitkomst van de weging is de hoeveelheid zuiver zilver die aanwezig is in de 6 penningen genomen tot het essaij. Door deze hoeveelheid zilver te zetten tegenover het ingewogen gewicht, komt het gehalte van de baartjes naar voeren. In dit geval is dat 10 penningen $10^{1}/_{4}$ grein ($^{868}/_{1000}$ Ag). De in deze periode geproduceerde zilveren dukaten blijken dus qua gehalte binnen de volgens de instructie gestelde grens te blijven, waardoor de Muntmeester ook over het gehalte van de door hem geproduceerde zilveren dukaten geen boete te hoeft betalen.

De generaalmeesters en essayeur-generaal berekenen dat de Utrechtse Muntgezellen voor deze productie 87.640 marken 9 penningen en 4 grein (21.633 kg) fijn zilver hebben gebruikt. Zoals boven al is vermeld is deze hoeveelheid bepalend voor de berekening van de sleischat of het heerlijk recht. Volgens de Muntmeesterinstructie is de sleischat voor de zilveren dukaat 1 stuiver 24 mijten Vlaams per mark fijn zilver. Marchie Sarvaas dient dus over zijn productie van de zilveren dukaat *f* 6.573: 1: - af te dragen.[61]
Voor de oplage van de gouden en zilveren dukaat die in deze periode is geproduceerd, zal weer teruggegrepen moeten worden naar de hoeveelheid verwerkt muntmetaal en het geconstateerde gewicht. Boven is al genoemd dat zowel Besier als majoor A. van der Wiel oplagecijfers hebben geleverd. Gouden dukaten met jaartal 1801 kunnen geproduceerd zijn in drie zogenaamde controleperioden, te weten de derde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas die loopt van 18 juni 1800 tot en met 2 februari 1801, de vierde die loopt van 10 februari 1801 tot en met 21 november 1801 en de vijfde van 26 november 1801 tot en met 31 oktober 1802 muntbus.[62] De looptijd van iedere controle- / productieperiode is zodanig dat ook al wanneer de Muntmeester zich strikt aan het voorschrift houdt de nieuwe munten te voorzien van het jaartal van het lopende kalenderjaar het moeilijk te bepalen blijft hoeveel exemplaren precies met het jaartal 1801 zijn geslagen.

Productie Au-dukaat

Muntbus	**Periode**	**Marken (netto)**[63]	**Factor (volle voet = 70,0)**	**Oplage 1 en 2 Au-dukaten**
3[64]	18-06-1800 t/m 02-02-1801	17.888	70,3969[65]	1.259.259
4[66]	16-02-1801 t/m 21-11-1801	13.699	70,3711[67]	964.014
5[68]	26-11-1801 t/m 31-10-1802	25.706	70,3766[69]	1.809.100

61 1 stuiver = 48 mijten Vlaams.
62 NA 2.01.33-19. Akte van opening van de derde en vierde muntbus van G.J.L du Marchie Sarvaas. NA 2.01.21-323 nr. 4117a. Akte van opening van de vijfde muntbus van dezelfde.
63 Netto betekent hier minus het aantal marken gebruikt voor de essaijproef.
64 NA 2.01.33-18. Akte van opening van de derde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas. Dit dossier is bij de laatste herverpakking ten onrechte in 2.01.33-18 terecht gekomen.
65 Deze factor is bereikt door het geconstateerde gewicht van 70 exemplaren, zijnde 7 ons 19 engels 3 5/37 aas te zetten tegen 1 mark van 8 ons.
66 NA 2.01.33-18. Akte van opening van de vierde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas. Dit dossier is bij de laatste herverpakking ten onrechte in 2.01.33-18 terecht gekomen.

Productie Ag-dukaat

Muntbus	Periode	Marken (netto)	Factor (volle voet = 8,7093)	Oplage
3[70]	18-06-1800 t/m 02-02-1801	133.634	8,7607	1.170.730
4[71]	10-02-1801 t/m 21-11-1801	112.662	8,7538	986.221
5[72]	26-11-1801 t/m 31-10-1802	100.360	8,7582	878.968

De opening van de zesde muntbus van G.J.L du Marchie Sarvaas

De zesde muntbus van Muntmeester Du Marchie Sarvaas wordt op 26 juli 1803 te Den Haag geopend in aanwezigheid van de raden van Financiën Van de Kasteele en Appelius.[73] Volgens de officiële akte betreft het de onder verantwoordelijkheid van de Muntmeester, de waardijn (Jan van der Weert) en essayeur (Willem Vaerst) van 9 november 1802 tot en met 23 juli 1803 geproduceerde muntstukken. De zesde muntbus bevat 3.530 gouden dukaten en 4.533 zilveren dukaten. Beide aantallen komen overeen met de administratie van de waardijn. Samen vertegenwoordigen zij een waarde van *f* 29.865: -.[74] De gouden dukaten in de muntbus staan voor de 24.715 mark werks die in genoemde periode is verwerkt. De controle op het gewicht van de gouden dukaat wordt uitgevoerd op 51 maal 70 exemplaren. Net als bij de gewichtscontrole van de gouden dukaten uit de vorige muntbus, wordt de laatste weging verricht met 40 stukken die waarschijnlijk willekeurig uit de hele partij zijn

67 Deze factor is bereikt door het geconstateerde gewicht van 70 exemplaren, zijnde 7 ons 19 engels 5 aas te zetten tegen 1 mark van 8 ons.
68 NA 2.01.21-298 nr. 6398 Bij de thesaurier-generaal en raden van Financiën ingekomen stukken d.d. 4 november 1802
69 Deze factor is bereikt door het geconstateerde gewicht van 70 exemplaren, zijnde 7 ons 19 engels 4 32/53 aas te zetten tegen 1 mark van 8 ons.
70 NA 2.01.33-18. Akte van opening van de derde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas. Dit dossier is bij de laatste herverpakking ten onrechte in 2.01.33-18 terecht gekomen.
71 Idem.
72 NA 2.01.21-298 nr. 6398 Bij de thesaurier-generaal en raden van Financiën ingekomen stukken d.d. 4 november 1802
73 NA 2.01.21-323 nr. 4117a. Zie voor transcriptie van de akte bijlage 2 bij deze bijdrage.
74 De gouden dukaat gerekend tegen een koers van *f* 5: 5: - en de zilveren tegen die van *f* 2:10: -.

geselecteerd. De 51 wegingen leveren een gemiddeld gewicht voor 70 gouden dukaten op van 7 ons 19 engels en $7^{5}/_{51}$ aas. Dit is $24^{46}/_{51}$ aas minder dan de volle voet. Maar omdat de Muntmeester een heel engels ofwel 32 aas in het gewicht als remedie is toegestaan, hoeft hij over zijn productie geen boete te betalen. Met dit gewicht als uitgangspunt heeft Du Marchie Sarvaas uit genoemde 24.711 mark dus 1.738.224 gouden dukaten vervaardigd.[75] Hoeveel van dit aantal het jaartal 1802 dragen en hoeveel 1803 wordt helaas niet duidelijk. Evenmin wordt duidelijk hoeveel dubbele en hoeveel enkele dukaten er zijn geproduceerd. Aangenomen mag worden dat het grootste deel van deze productie het jaartal 1803 draagt, omdat de nieuwe munten het jaartal van het kalenderjaar horen te dragen. Maar aangezien daar niet altijd streng op wordt gelet en bijvoorbeeld bekend is dat in de laatste weken van het jaar ook wel met het jaartal van het komende jaar wordt gewerkt, is zelfs het maken van een schatting niet met solide argumenten te onderbouwen.

Voor de controle op het gehalte zijn 280 van de 3.530 buspenningen door de Muntmeester geselecteerd. De stukken zijn doormidden gesneden. De ene helft van elk van de 280 exemplaren is "opgesloten. Omme des noods daar aan verhaal te konnen vinden". De andere helft is versmolten en uitgegoten tot een baartje. Van de beide uiteinden van dit baartje wordt een stukje van 6 penningen essaijgewicht genomen. De stukjes worden elk via smelting vermengd met 15 penningen essaijzilver en op een cupel afgedreven met 5 engels lood. De twee baartjes komen mooi gaaf en goed gemengd uit de essaijoven en wegen respectievelijk 20 penningen 20½ grein en 20 penningen 20 grein. Met een hamer worden de twee baartjes elk tot een plat strookje geslagen en opgerold tot een cornet. Na controle van het gewicht worden de cornetjes door het essaywater gehaald en wederom gewogen. Als resultaat komt hieruit dat de twee baartjes elk een gehalte hebben van ruim 23 karaat 7 grein. De Muntmeester is met zijn gouden dukaten in deze periode ook binnen de in zijn instructie genoemde tolerantie van 1 grein in het gehalte gebleven en hoeft dus ook hier geen boete te betalen.

Voor de berekening van de sleischat worden de 280 exemplaren (4 mark) die voor de essaijproef zijn gebruikt afgetrokken van de totaal geproduceerde hoeveelheid van 24.715 mark werks. De berekening van de hoeveel fijn goud wordt bereikt door de 24.711 mark werks te vermenigvuldigen met $^{284}/_{288}$. De hieruit berekende 24.367 mark 19 karaat 0 grein fijn goud wordt vermenigvuldigd met 6 stuiver, waardoor men komt op *f* 7.310: 6:36.

75 Gebruikt is de factor $^{5120}/_{5095,098}$ * 70 * 24.711 mark werks. 7 ons 19 engels en $7^{5}/_{51}$ aas = 5095,098 aas.

De muntbus bevat ook nog 4.533 zilveren dukaten, die de 136.052 marken zilver representeren die verwerkt zijn tot zilveren dukaten. Deze buspenningen worden in 567 wegingen van ieder acht stukken op gewicht gecontroleerd. Bij de laatste weging van 8 stukken komt men er 3 te kort, die uit de gehele partij worden geselecteerd om zo een laatste complete weging te kunnen uitvoeren. De 567 wegingen bij elkaar opgeteld maakt een gewicht van 518 marken 3 ons 0 engels 6 aas. Acht zilveren dukaten uit deze productieperiode wegen gemiddeld 7 ons 6 engels $8^{526}/_{567}$ aas. Omgerekend wegen de $8^{29192}/_{41151}$ stukken 7 ons 19 engels $8^{5224}/_{3333231}$ aas. Dit is dus $23^{3328007}/_{3333231}$ aas minder dan de volle voet. Maar omdat de Muntmeester volgens zijn instructie 1 engels of 32 aas als remedie is toegestaan, hoeft hij over het gewicht van deze productie geen boete te betalen.
Het gehalte wordt gecontroleerd door een proef op 96 door de Utrechtse Muntmeester en essayeur uit de muntbus geselecteerde zilveren dukaten. Ook deze 96 zilveren dukaten worden weer doormidden gesneden. Een helft van ieder exemplaar wordt voorzien van een instempeling en apart gehouden. De andere helften worden in een nieuw kroesje gesmolten en tot een staafje uitgegoten, dat aan de beide uiteinden en in het midden met een hamer wordt platgeslagen. Twee stukken van elk zes penningen essaijgewicht worden er vanaf gesneden en met 7½ engels lood in de oven gesmolten. Via weging wordt bepaald dat de broodjes een gehalte hebben van 10 penningen 10½ grein. Ook over het gehalte hoeft de Muntmeester voor deze partij geen boete te betalen. Voor de berekening van de sleischat of het heerlijk recht worden de 96 exemplaren gebruikt voor de essaijproef afgetrokken van de totale productie. Deze komt daarmee op 136.040 marken werks. Via berekening wordt bepaald dat er 118.798 marken 9 penningen 20 grein fijn zilver moet zijn gebruikt. Deze hoeveelheid vermenigvuldigd met het bedrag van de sleischat, 1 stuiver 24 mijten, maakt dat de Muntmeester *f* 8.909:18:11 aan heerlijk recht moet betalen. Samen met de sleischat voor de gouden dukaat komt het heerlijk recht voor deze productieperiode op *f* 16.220:4:47.
Over deze opening van de zesde muntbus van Du Marchie Sarvaas is ook nog een andere bron bewaard gebleven. Het betreft een verslag dat essayeur-generaal Poelman heeft gemaakt en dat onderdeel uitmaakt van een serie van 32 soortgelijke verslagen, vervaardigd door Poelman en zijn ambtsvoorgangers Johannes (1678-1742) en Marcellus (1706-1792) Emants.[76] Uit Poelmans pennenvrucht blijkt dat Van de Kasteele in eerste instantie niet was aangewezen om bij de opening van deze muntbus te zijn, maar dat zijn collega Wichers

76 De 32 verslagen worden in transcriptie gepubliceerd in mijn "Om de kwaliteit van het geld".

door ziekte was verhinderd. Verder kunnen we uit dit verslag halen dat het de wens van Du Marchie Sarvaas is geweest zijn bus te verantwoorden en dus niet vanuit de thesaurier en raden van Financiën van de Bataafse Republiek is verordonneerd. De opening van de zesde muntbus vangt aan op dinsdag 26 juli om 9:00 uur in de Generaliteits Muntkamer op het Binnenhof. Zij begint met de vergelijking van de administraties van de waardijn en de smidmeester door de essayeur-generaal en de klerk Victor Jacob van Koningsberger met de avond ervoor van de Muntmeester ontvangen en meteen nagerekende notitie over het aantal marken geproduceerde munten en de inhoud van de muntbus. Om 10:00 uur arriveren de raden van Financiën bij de Muntkamer en worden de twee uit Utrecht overgebrachte muntbussen met de meegebrachte sleutels door de essayeur-generaal geopend. De inhoud wordt gesorteerd en geteld. De voor de controle uitgezochte exemplaren worden nog voor 14:00 uur gewogen, ingestempeld en doormidden gesneden. De ongestempelde helften worden nog voor 16:00 uur gesmolten, tot staafjes uitgegoten en wederom ingestempeld met het merkteken van de essayeur-generaal. Volgens Poelmans verslag is hiermee de eerste zitting van de muntbusopening voltooid. Diezelfde middag rond 17:00 uur voert de Utrechtse essayeur Vaerst bij wijze van proef zijn bepaling van het gehalte op waarschijnlijk stukjes van de bovengenoemde staafjes. De essayeur-generaal produceert bij deze gelegenheid de loodgreintjes die hij later bij de gehalteproef nog nodig zal hebben. ’s Avonds rekent de essayeur-generaal in de Muntkamer de door de klerk Van Koningsberger gemaakte berekeningen na. De volgende dag, woensdag 27 juli 1803, zijn de Utrechtse Muntmeester, de waardijn en essayeur al weer om 09:00 uur in de Muntkamer en snijdt essayeur-generaal Poelman alvast de stukjes dukaten goud en zilver en het zilver dat hij zal gaan gebruiken voor de gehalteproeven. Nadat de raden van financiën Financiën om 10:00 uur in de Muntkamer zijn gearriveerd voert de essayeur-generaal de proeven op het dukaten goud en zilver uit. Nog voor de middag maakt hij samen met de klerk Koningsberger het proces-verbaal van de opening af. Met de Muntmeester rekent hij de hem toekomende leges (*f* 300: -) en het gebruikelijke leggeld ($^{9}/_{12}$ van *f* 25: 2 = *f* 18: 5) af.
Gebruikelijk is dat na de opening van de muntbus het personeel de eed op hun instructie hernieuwt, dat de muntbussen worden gesloten en verzegeld. Omdat de opening dit keer in Den Haag en niet aan de Munt te Utrecht is verricht wordt het opnieuw in eed nemen van het Muntpersoneel overgelaten aan een commissie uit het Departementaal Bestuur van Utrecht. De Utrechtse muntbussen worden open en ongezegeld naar Utrecht gezonden, om aldaar te worden gesloten en voorzien van de nodige lakzegels.

Productie Au-dukaat

Muntbus	Periode	Marken (netto)[77]	Factor (volle voet = 70,0)	Oplage 1 en 2 Au-dukaten
6	09-11-1802 t/m 23-07-1803	24.711	70,3421	1.738.224

Productie Ag-dukaat

Muntbus	Periode	Marken (netto)	Factor (volle voet = 8,7093)	Oplage
6	09-11-1802 t/m 23-07-1803	136.040	8,7504	1.190.405

Conclusie

Hoewel productiegegevens van de vijfde en zesde muntbus van de Utrechtse Muntmeester Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas nu bekend zijn, blijft onduidelijk waar Besier, Schulman en Van der Wiel de oplagecijfers voor de Utrechtse enkele en dubbele gouden dukaat 1801, 1802 en 1803 en de zilveren dukaat 1801, 1802 en 1803 van afleiden. Deze bijdrage toont welke informatie beschikbaar is in de officiële akten van opening van de muntbus en hoe die te gebruiken is voor de berekening van de oplage. Enige voorzichtigheid met gebruik van oplagecijfers blijft geboden.

Bronnen en literatuur

Bronnen:

Nationaal Archief, 's-Gravenhage, *Archief ministerie van Financiën 1798-1813* [NA 2.01.21]
298 Ingekomen stukken 26 oktober 1802 t/m 8 november 1802 nrs. 6200-6449.
323 Ingekomen stukken 26 juli 1803 t/m 9 augustus 1803 nrs. 4055-4297.

Idem, *Archief van de essayeur-generaal van 's Rijks Munt* [NA 2.01.33]
18 Processen-verbaal van de opening der muntbus te Utrecht 1799-1801 en 1804-1811, te Enkhuizen 1801, te Dordrecht, 1804, en te Harderwijk 1801 en 1805.
19 Staten van de geslagen munten blijkens de opening der muntbussen in de verschillende provinciën tusschen de jaren 1641 en 1811.

77 Netto betekent hier minus het aantal marken gebruikt voor de essaijproef.

26 Promotie- bul, 1782 Maart 9; admissie als advocaat voor het Hof van Holland, 1782 mei 13; naturalisatie ad honores als burger van de provincie Holland, 1789 Maart 14; aanstelling tot tweeden Essayeur-generaal van de munten, 1790 Januari 28; tot Essayeur-generaal, 1793 Maart 25; instructie als Essayeur-particulier in den Haag, 1789 December 16; instructie als Essayeur-generaal van de munt, 1790 Februari 5.

Literatuur:

Beek, M.L.F. van der, De dukaten in de Overijsselse muntbusopening van 1669, *De Beeldenaar* 17 (1993) 488-494.

Idem, *Een nieuwe vorst, een nieuwe munt. De muntslag ten tijde van Koning Willem I. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1814-1839*, Utrecht, 1997

Idem, *Idem. De muntslag ten tijde van Koning Willem II. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1839-1849*, Utrecht, 1999

Besier, L.W.A., De Muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke Munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en van de Bataafsche Republiek en in de Utrechtsche Munt van het Koningrijk Holland en tijdens de inlijving bij het Franse Keizerrijk, In: *Negen en dertigste Algemeen verslag van het Munt-College over 1889*, Utrecht 1890.

Blom, T.A., *Leerdam, Heerlijkheid, stad en graafschap. Fragmenten uit de Leerdamse historie*, Leerdam, 2005.

Gelder, H. Enno van, Muntmeesters en stempelsnijders, *De Geuzenpenning* 17 (1967) 29-32, Jaarboek voor Munt-en Penningkunde 67 (1980) 231-234.

Ketner, F., *Album Promotorum (…) Academiae Rheno-Trajectinae 1636-1815*, Utrecht, 1936.

Leeuwen-Canneman, M. van, *Een vriendschap in het teken van 's Lands financiën. Briefwisseling tussen Elias Canneman en Isaac Jan Alexander Gogel, 1799-1813*, Den Haag 2009.

Luijt, J. en M. Houtman, *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806*, Utrecht, 1999. Bronnen van de Vaderlandse Muntgeschiedenis 5.

Mulder, L. (eindred.), *Lexicon geschiedenis van Nederland & België*, Utrecht/Antwerpen, 1994.

Paesie, R., Een nouveau riche in het Ancien Regime. De levenswandel van Johan Sebastiaan van Naamen. In: Daniëls, M.M. en R.H.M. van Immerseel (red.), *Verhalen van Scherpenzeel*, Amersfoort 2013 (ter perse).

Passon, T. *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen op naam van Philips II tot en met de Bataafse Republiek (1555-1805)*, Apeldoorn, 2006.

Polak, M., *Historiografie en economie van de "muntchaos'. De muntproductie van de Republiek (1606-1795)*, Amsterdam 1998 (2 dln.)

Purmer, D. / A. van der Wiel, *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1573-1806, deel I: Holland, West-Friesland, Zeeland en Utrecht*, Amsterdam, 2006.

Scheffers, A.A.J., *Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw.* [Publicatie ter perse, verschijning staat gepland op 18 april 2013].

Schulman, J., *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975, Suriname, Curaçao en Nederlandse Antillen van 1941 tot 1975*, Amsterdam, 1975.

Wiel, A. van der, Valse Nederlandse dukaten, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 39 (1952) 41-59 en 43 (1956) 58-70.
Wiel, H.J. van der, Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 62-64 (1975-1977) 63-114.
De Muntmeestertekens tijdens de Republiek, *De Geuzenpenning* 24 (1774) 1-5.
Idem, De Utrechtse Muntmeester van Romond, *De Geuzenpenning* 15 (1965) 60-62.
Idem, Zilveren dukaten van Utrecht, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 51 (1964) 1-16.
Wis, J.C. van der / T. Passon, *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen op naam van Philips II tot en met de Bataafse Republiek (1555-1805)*, Apeldoorn, 2009[2].

Bijlage 1 Transcriptie van de akte van opening van de vijfde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas

NA 2.01.21-298 nr. 6398 Bij de thesaurier-generaal en raden van financiën ingekomen stukken d.d. 4 november 1802

Openinge, examinatie en bereekening van de vijfde muntbus van de burger Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas, Muntmeester van de voormaligen provintiale Munte van Utrecht, gelegen binnen de stad Utrecht, van alle zodanige goude als zilvere werken, bij denzelve gedaan maaken zedert den 26 november 1801 tot den 31 october 1802, beide incluis, aangevangen den 2 november daaraan volgende, gedaan door de burger mrs. J.L. Wichers, en P.L. van de Kasteele, Raaden van Finantien, geadsisteerd met den griffier als daartoe door Thesaurier Generaal en Raaden bij resolutie van den 11 october l[aatst]l[eden] gecommitteerd, mitsgaders den Essaijeur Generaal J.P. Beekman, ter verantwoording van J. van de Weert als waardijn, den voornoemde Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas als Muntmeester en Philip Vaerst als essaijeur particulier van de voorz[eide] Munte.

En is deze bereekening gemaakt in guldens tot 20 stuivers ende in stuivers tot 48 mijten Vlaams.

Reekening van den Nederlandschen gouden ducaat, vervat bij der Muntmeesteren Instructie van de Hoog Mog[ende] Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, in dato den 17 februarij 1606 ende den 11 augustus 1659., houdende in alloij 23 caraat 8 grein fijn gouds ende van 70 stukken in den sneede in het Troische mark werks, ter remedie van een grein fijn gouds in den alloij ende van een engels in den gewigte respective op ’t mark werks voors[chreven], beide ten profijte van den Muntmeester in ’t geheel.

De voornoemde Muntmeester heeft, volgens de bovengemelde instructien gedaan verarbeijden ende munten aen voors[chreven] gouden ducaaten, onder den voornoemde waardeijn, zedert den 26 november 1801 tot den 31 october 1802 beijde incluijs, de quantiteit van 25.710 marken werks, waarvan in de bussche zijn bevonden 3671 stukken dito gouden ducaaten, zijnde conform het boek van den waardijn.

Van de voors[chreven] buschpenningen zijn gebruijkt tot het maeken van den essaij 280 stukken, genoomen voor 4 marken, welke afgetrokken van de voorschreeve 25710 marcken werks, dewelke gereduceerd ten fijne, naer advenant den volle voet van 23 caraten 8 greijn fijn gouds, als in het hoofd van deezen, koomen te bedraegen de nombre van 25.348 marcken 23 caraten 4 greijn fijn goudts. Dezelve gereekend ten gelde tot 6 stuivers per mark fijns voor sleijschat ofte Heerlijck regt komen te bedraagen een somma van zeven duizend zes hondert en vier guldens en dertien stuivers.

Van de voors[chreven] buspenningen ofte goude ducaaten zijn door den essaijeur generaal opgetrocken 53 maal 70 stucken, genoomen voor 53 marck, dewelke ter helfte verschaeld zijnde, hebben gewoogen als volgt:

Nummer [van de weging]	Onc[e]	Eng[els]	Aas
1	7	19	6
2	7	19	6
3	7	19	2
4	7	19	3
5	7	19	3
6	7	19	3
7	7	19	5
8	7	19	6
9	7	19	3
10	7	19	4
11	7	19	0
12	7	19	3
13	7	19	6
14	7	19	0
15	7	19	3
16	7	19	2
17	7	19	0
18	7	19	4
19	7	19	7
20	7	19	8
21	7	19	4
22	7	19	4
23	7	19	5
24	7	19	0
25	7	19	5
26	7	19	6
27	7	19	5
28	7	19	5
29	7	19	6
30	7	19	10
31	7	19	4
32	7	19	6
33	7	19	6
34	7	19	6
35	7	19	6

Nummer [van de weging]	Onc[e]	Eng[els]	Aas
36	7	19	6
37	7	19	6
38	7	19	10
39	7	19	5
40	7	19	5
41	7	19	6
42	7	18	22
43	7	19	5
44	7	19	6
45	7	19	6
46	7	19	6
47	7	19	3
48	7	19	5
49	7	19	6
50	7	19	3
51	7	19	5
52	7	19	8*
53	7	19	6

*gesuppleerd met 39 stuks

welke voors[chreven] 53 maal 70 stukken, ofte marcken gouden ducaaten, te zaamen in gewigte hebben uijtgebragt de quantiteit van 52 marken 5 oncen 14 engels 20 asen. Komt, door den anderen gereekend voor ijder marck of 70 stukken 7 once 19 engels $4^{32}/_{53}$ asen. Is op het volle mark werks te schaars bevonden $27^{21}/_{53}$ aasen, dog alzo de Muntmeester is gepermitteerd te gebruiken 1 engels of 32 aasen voor remedie, en hij daar binnen is gebleeven tot zo verre dat hij nog $4^{32}/_{53}$ asen over heeft, zo koomt alhier ten laste van den Muntmeester weegens het gewigt van den gouden ducaat niets.

Alvoorens ter hand te neemen den essaij der meergemelde ducaaten, is genoomen de preuve van het essaij-water, omme te ondervinden, of het zelve niet en zoude rooven, ofte te slap weezen, vervolgens zijn door den Essaijeur Generaal ingewogen 6 penningen genoomen voor 12 caraten, ofte een halve essaij van het cornette goudt ende gealloijeerd met 15 penningen essaijsilver, zijnde naar affirmatie van den Essaijeur Generaal, van 11 penn[ingen] 22 greijn.
Na dat het zelve op een coupelle met 5 engels loodts was afgedreeven door den vuere, zoo is het broodje uijt den essaijoven koomende, bevonden van goeden gestalte, ende gehouden 20 penningen … [niet ingevuld] greijn, overzulks de koperheijd verlooren heeft. Het voors[chreven] broodje op gewoonlijke ende behoorlijke dunte en breedte uijtgesmeed, ende tot een cornetje gerold zijnde, vervolgens het zelve opgewoogen, is

bevonden in het uijtsmeeden niet verlooren te hebben. Daarna laaten gaan door half ende geheel essaijwater, is naar behoorlijke gloeijinge bevonden wederom uijt te brengen 6 penningen genoomen voor 12 caraten just. Vervolgens is geoordeeld het voors[chreven] essaijwater goed te zijn, ende ook het essaij zilver geen goud te houden. Naar welke ondervindinge is men voortgetreeden tot de preuve der meergemlde 280 stukken goude ducaaten door den Muntmeester tot den essaij verzogt, na dat dezelve ter helfte waaren doorgesneeden ende de eene halve portie zijnde 280 halve ducaaten, opgeslooten omme des noods daar aan verhaal te konnen vinden, is de wederhelfte gesmolten, ende tot een lingot gebragt. Voorts aan het eijnde, alvoorens het zelve mt den hamer geplat zijnde, afgesneeden tweemaal 6 penningen genoomen voor twee maal 12 caraten, ofte 2 halve essaijen, in conformité van de nieuwe instructie der Muntmeesters van den 11 augustij 1759, ijder der voors[chreven] 6 penningen gealloijeerd met 15 penningen essaij-silver voors[chreven] ende ijder op een bijsondere coupelle met 5 engels loots laaten afdrijven door den vuere.
Beijde de vergulde broodjes, uijt den essaijover koomende waaren gaaf ende wel doorwrogt, waar van het eene heeft gewoogen 20 penningen 19½ greijn ende het andere 20 penningen 19½ greijn, zulks de koperheijd verlooren hebben. Voorts beijde de vergulde broodjes door gloeijen ende hamerslag op behoorlijke dunte ende breete uijtgesmeed ende tot twee cornetjes gerold zijnde, zonder daar door eenige verminderinge te hebben geleeden in den gewigte, ende naderhand door twee waateren gesolveerd naar behooren zijn bevonden gelijkwigtig ende te samen opgetrokken zijnde in alloij te houden 23 caraten 7 greijn.
Zijnde hiermeede voldaan aan het reglement.

Somma totalis van den gouden ducaat *f* 7.604:13: -

Reekening van den Nederlandschen zilveren ducaat, vervat bij der Muntmeesteren instructie volgens resolutie van hun Hoog Mog[enden] in dato den 21 augustij 1659, ende geordonneerd op $8^{29192}/_{41151}$ stukken in den sneede in het Troische mark werks, ende van 10 penn[ingen] 11½ gr[ein] fijn zilvers in den alloij, ter remedie van een grein fijn zilvers in den alloij ende van een engels in den gewigte respective op ijder mark werks, beide ten profijte van den Muntmeester in ’t geheel.

De voornoemde Muntmeester heeft gedaan verarbeiden ende munten aan voorgemelde zilveren ducaten, onder den voornoemden waardein, sedert den 26 november 1801 tot den 31 ocotober 1802 beide incluis, de quantiteit van 100.372 marken werks, waarvan in de bussche zijn bevonden 3.343 stukken dito zilveren ducaaten, zijnde conform het boek van den waardijn.

Van de voors[chreven] buschpenningen zijn gebruikt tot het maaken van den essaij 96 stukken, genoomen voor 12 marken. Deze afgetrokken van de voors[chreven] 100.372 marken werks, resteerd nog zuiver de quantiteit van 100.360 marken werks, dewelke gereduceerd ten fijne, naar advenant den volle voet van 10 penn[ingen] 11½ grein, als in ’t hoofd van deeze, bedragen de nombre van 87.640 marken 9 penn[ingen] 4 greinen fijn zilvers.

Dezelve gereekend ten gelde tot 1 stuiver 24 mijten Vlaams, voor sleijschat ofte Heerlijk regt van ijder mark fijn zilvers, komt te beloopen een somma van zes duijzend vijf hondert drie en zeventig gulden en eene stuiver.

Voor de voors[chreven] zilveren ducaaten zijn door den essaijeur generaal opgetrokken 417 maal 8 stukken, genoomen voor 417 marken, dewelke ter helfte verschaald zijnde, hebben gewoogen, als volgt;

Nummer	Onc[e]	Eng[els]	Aas
1	7	6	5
2	7	6	5
3	7	6	5
4	7	5	28
5	7	6	5
6	7	6	7
7	7	6	5
8	7	6	9
9	7	6	5
10	7	5	28

Welke voors[chreven] 417 marken zilveren ducaaten te saamen in gewigt hebben uijgebragt 380 marken 7 oncen 4 engels 11 azen. Komt door den anderen gereekend ijder 8 stukken te weegen 7 once 6 engels $4^{321}/_{411}$ azen ende naer advenant de $8^{29192}/_{41151}$ stukken, zoo veel in het volle mark werks gaen, weegd ijder mark 7 oncen 19 engels $3^{935.467}/_{1.906.663}$ is op het volle mark werks te schaars $28^{971.196}/_{1.906.663}$ azen, doch alzoo den Muntmeester is gepermitteerd te gebruiken 1 engels of 32 azen voor remedie op ijder mark werks, en hij daar binnen is gebleeven, tot zo verre at nog tot $3^{935.467}/_{1.906.663}$ aasen over heeft, zoo koomt er hier ten zijnen laste over het gewigt van deesen silveren ducaat niets.

Volgens aanschrijvens ende reglement van dato den 24ste december 1699 zijnde vastgesteld dat tot verzekenringe van een behoorlijken ende eenparigen alloij der zilveren penningen, ende om voor te komen de abusive industrie in 't blanchéren der zelve, waar door den alloij altoos verbeetert wordt, een zekere gereguleerde proportie uit de massa der penningen, ten dien einde te smelten, zoude werden genoomen. Zoo zijn van de voors[chreven] zilveren ducaaten door den Essaijeur Generaal in een nieuw kroesje te vuure gebragt 96 halve stukken dito zilveren ducaaten, genoomen voor 96 marken ende uijt het kroesje het zilver wel gesmolten zijnde, al roerende met een klein leepeltje uitgeschept ende gegooten een staaltjen zilver, hetzelve aan beide de einde ende in het midden uitgeklopt zijnde, zijn door den zelven daar van ingesneeden tweemaal 6 penn[ingen] voor twee halven essaijen en ijder op een bijzondere coupelle met bijzet van 7½ engels loods laten afdrijven door den vuure. Zoo zijn de broodjes uit den essaij oven koomende bevonden schoon ende welgeconditioneerd, mitsgaders gelijkwigtig. Vervolgens dezelve met toestemminge van den Muntmeester ende essaijeur particulier gelegt in den essaijschaal, met bijvoeginge der loodgreintjes van voors[chreven] tweemaal 7½ engels loods bij het gewigtige ende opgetrokkende zijnde bevonden te houden 10 penn[ingen] 10¼ grein.

Waarmeede aan den alloij uit de kanten, zoo als die voormaals uit de geblancheerde plaaten plagt gepresteert te worden, om de bovengeallegueerde reden van verbeetering derzelve, ook gehouden is voldaan te zijn.

Somma van de zilveren ducaaten	
Zes duizend vijf hondert drie en zeventig gulden en eene stuiver	*f* 6.573: 1: -
Van den gouden ducaat	7.604:13: -
	f 14.177:14: -

Somma totalis van deeze reekening bedraagt veertien duizend een hondert zeven en zeventig gulden en veertien stuivers.

Aldus deze vijfde muntbusse van G.J.L. du Marchie Sarvaas, geopend, geexmanineerd en bereekend door de Raaden H.L. Wichers en Van de Kasteele, als daartoe invoegen en geadsisteerd als vooren speciaal gecommitteerd.

Actum den 2, 3 en 4 november 1802

[getekend] P.L. van de Kasteele en J. Wichers.

Mij bekend Canneman

Bijlage 2 Transcriptie van de akte van opening van de zesde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas

NA 2.01.21-323 nr. 4117a Bij de thesaurier-generaal en raden van financiën ingekomen stukken d.d. 28 juli 1803

Openinge, examinatie en breekeninge van de zesde muntbusse van den burger Gideon Jan Langerak du Marchee Sarvaas, Muntmeester van de voormaalige provinciaale Munte van Utrecht, geleegen binnen de stad Utrecht, van alle zodanige goude en zilvere werken, bij denzelve gedaan maaken zeedert den 9 november 1802 tot den 23 julij 1803 beide incluis, aangevangen den 26e daar aan volgende, gedaan door de burgers Appelius en Van de Kasteele, Raaden van Financien, als daar toe door Thesuarier Generaal en Raaden bij resolutie van den 13 juli l[aast]l[eden] n[ummer] 33 gecommitteerd, mitsgaders den Essaijeur Generaal mr. W.A.A. Poelman ter verantwoording van J. van Weert als waardijn, den voornoemden Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas als Muntmeester en Philip Vaerst als essaijeur particulier van de voors[chreven] Munte. En is deeze bereekening gemaakt in gulden tot 20 stuivers ende in stuivers tot 48 mijten Vlaams.

Reekening van den Nederlandschen gouden ducaat, vervat bij der Muntmeesteren Instructie van de Hoog Mog[ende] Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, in dato den 17 februarij 1606 ende den 11 augustus 1659., houdende in alloij 23 caraat 8 grein fijn gouds ende van 70 stukken in den sneede in het Troische mark werks, ter remedie van een grein fijn gouds in den alloij ende van een engels in den gewigte respective op ’t mark werks voors[chreven], beide ten profijte van den Muntmeester in ’t geheel.

De voornoemde Muntmeester heeft, volgens de bovengemelde instructien gedaan verarbeijden ende munten aen voors[chreven] gouden ducaaten, onder den voornoemde waardeijn, zedert den 9 november 1802 tot den 23 juli 1803 beijde incluijs, de quantiteit van 24.715 marken werks, waarvan in de bussche zijn bevonden 3530 stukken dito gouden ducaaten, zijnde conform het boek van den waardijn.

Van de voors[chreven] buschpenningen zijn gebruijkt tot het maeken van den essaij 280 stucken, gesnoomen voor 4 mark, welke afgetrocken van de voorschreeve 24.715 marcken, resteerd zuiver 24.711 marken werks, de welke gereduceerd ten fijne, naer advenant den vollen voet van 23 caraten 8 greijn fijn gouds, als in het hoofd van deezen, koomen te bedraagen de nombre van 24.367 marcken 19 caraten – greijn fijn goudts. Dezelve gereekend ten gelde tot 6 stuiver per mark fijns voor sleijschat ofte Heerelijck regt komen te bedraagen een somma van zeven duijsend drie hondert tien gulden zes stuivers en zes en dertig mijten Vlaams.

Van de voors[chreven] buspenningen ofte goude dicaaten zijn door den Essaijeur Generaal opgetrocken 51 maal 70 stucken, genoomen voor 51 marck, dewelke ter helfte verschaeld zijnde, hebben gewoogen als volgt:

Optrekkingen der goude ducaaten

Nummer [van de weging]	Onc[e]	Eng[els]	Aas
1	7	19	2
2	7	19	6
3	7	19	10
4	7	19	4
5	7	19	10
6	7	19	4
7	7	19	4
8	7	19	4
9	7	19	12
10	7	19	6
11	7	19	8
12	7	19	10
13	7	19	2
14	7	19	8
15	7	19	4
16	7	19	10
17	7	19	4
18	7	19	8
19	7	19	4
20	7	19	8
21	7	19	2
22	7	19	4
23	7	19	6
24	7	19	2
25	7	19	10
26	7	19	4
27	7	19	2
28	7	19	8
29	7	19	16
30	7	19	14
31	7	19	20
32	7	19	6
33	7	19	6

Nummer [van de weging]	Onc[e]	Eng[els]	Aas
34	7	19	4
35	7	19	4
36	7	19	10
37	7	19	10
38	7	19	8
39	7	19	12
40	7	19	10
41	7	19	6
42	7	19	12
43	7	19	2
44	7	19	8
45	7	19	4
46	7	19	8
47	7	19	6
48	7	19	12
49	7	19	14
50	7	19	2
51	7	19	2

Welke voors[chreven 51 maal 70 stucken, ofte marcken dito goude ducaaten, te zaamen in gewigt hebben uijtgebragt de quantiteit 50 marken 6 oncen 0 engels 10 asen. Komt door den anderen gereekend voor ijder marck of 70 stukken 7 oncen 19 engels $7^{5}/_{51}$ asen. Is op het volle mark werks te schaars bevonden $24^{46}/_{51}$ aasen, dog alzo den Muntmeester is gepermitteerd te gebruiken 1 engels of 32 aasen voor remedie en hij daar binnen is gebleeven tot zo verre, dat hij nog $7^{5}/_{51}$ aasen over heeft. Zo komt alhier ten laste van den Muntmeester over het gewigt van den gouden ducaat niets.

Alvoorens ter hand te neemen den essaij der meergemelde goude ducaaten, is genoomen de preuve van het essaij-water, omme te ondervinden of hetzelve niet en zoude rooven ofte te slap weezen, vervolgens zijn door den essaijeur generaal ingewogen 6 penningen genoomen voor 12 caraten, ofte een halve essaij van het cornette goudt ende gealloijeerd met 15 penningen essaij silver, zijnde naar affirmatie van den Essaijeur-Generaal, van 11 penn[ingen] 22 greijn. Na dat het zelve op een coupelle met 5 engels loodts was afgedreeven door den vuere, zoo is het broodje uijt den essaijoven koomende, bevonden van goeden gestalte, ende te houden 20 penningen 21 greijn, overzulks de koperheijd verlooren heeft. Het voors[chreven] broodje op gewoonlijke ende behoorlijke dunte en breedte uijtgesmeed, ende tot een cornetjen gerold zijnde, vervolgens het zelve opgewoogen, is bevonden in het uijtsmeeden niet verlooren te hebben. Daar na laaten gaan door half ende geheel essaij water, is naar behoorelijke gloeijinge bevonden wederom uijt te brengen 6 penningen genoomen voor 12 caraten

just. Vervolgens is geoordeeld het voors[chreven] essaij water goed te zijn ende ook het essaij zilver geen goud te houden.
Naar welke ondervindinge is met voortgetreeden tot de preuve der meergemelde 280 stukken gouden ducaaten door den Muntmeester tot den essaij verzogt, na dat dezelve ter helfte waaren doorgesneeden ende de eene halve portie zijnde 280 halve ducaaten, opgeslooten, omme des noods daar aan verhaal te konnen vinden, is de wederhelfte gesmolten ende tot een lingot gebragt. Voorts aan het eijnde, alvoorens het zelve met den hamer geplat zijnde, afgesneeden twee maal 6 penningen genoomen voor twee maal 12 caraten ofte 2 halve essaijen, in conformité van de nieuwe instructie der Muntmeesters van den 11 augustij 1759, ijder der voors[hreven] 6 penningen gealloijeerd met 15 penningen essaij silver voors[chreven] ende ijder op een bijzondere coupelle met 5 engels loodts laaten afdrijven door den vuere.
Beijde de vergulde broodjes, uijt den essaij-oven koomende, waaren gaaf ende wel doorwrogt, waar van het eene heeft gewoogen 20 penningen 20½ greijn ende het andere 20 penningen 20 greijn, zulks de koperheijd verlooren hebben. Voorts beijde de vergulde broodjes door gloeijen ende hamerslag op behoorlijke dunte ende breete uijtgesmeed, ende tot twee cornetjes gerold zijnde, zonder daar door eenige verminderinge te hebben geleeden in den gewigte, ende naderhand door twee waateren gesolveerd naar behooren, zijn bevonden gelijkwigtig ende te samen opgetrokken zijnde in alloij te houden 23 caraten 7 greijn ruim. Zijnde hier meede voldaan aan 't reglement.
Somma totalis van den gouden ducaat *f* 7.310: 6:36

Reekening van den Nederlandschen zilveren ducaat, vervat bij der Muntmeesteren instructie volgens resolutie van hun Hoog Mog[enden] in dato den 21 augustij 1659, ende geordonneerd op $8^{29192}/_{41151}$ stukken in den sneede in het Troische mark werks, ende van 10 penn[ingen] 11½ gr[ein] fijn zilvers in den alloij, ter remedie van een grein fijn zilvers in den alloij ende van een engels in den gewigte respective op ijder mark werks, beide ten profijte van den Muntmeester in 't geheel.

De voornoemde Muntmeester heeft gedaan verarbeiden ende munten aan voorgemelde zilveren ducaten, onder den voornoemden waardein, sedert den 9 november 1802 tot den 23 julij 1803 beide incluis, de quantiteit van 136.052 marken werks, waarvan in de bussche zijn bevonden 4.533 stukken dito zilveren ducaaten, zijnde conform het boek van den waardijn.

Van de voors[chreven] buschpenningen zijn gebruikt tot het maaken van den essaij 96 stukken, genomen voor 12 marken, deze afgetrokken van de voors[chreven] 136.052 marken, resteerd nog zuiver de quantiteit van 136.040 marken werks, dewelke gereduceerd ten fijne, naar advenant den vollen voet van 10 penn[ingen] 11½ grein, als in 't hoofd van deeze, bedragen de nombre van 118.798 marken 9 penn[ingen] 20 greinen fijn zilvers. Deze gereekend ten gelde tot 1 stuiver 24 mijten Vlaams, voor sleijschat ofte Heerelijck regt van ijder mark fijn zilvers, komt te beloopen een somma van agt duijsend neegen hondert en neegen gulden, aghtien stuivers en elf mijten Vlaams.
Van de voors[chreven] zilveren ducaaten zijn door den Essaijeur-Generaal opgetrokken 567 maal 8 stukken, genoomen voor 567 marken, dewelke ter helfte verschaald zijnde. Hebben gewoogen als volgt: (…)

[Een tabel met de 567 weegresultaten voegt hier niet veel toe. Vandaar is deze weggelaten.]

Welke voors[chreven]567 marken zilveren ducaaten te saamen in gewigt hebben uitgebragt 518 marken 3 oncen 0 engels 6 azen. komt door den anderen gereekend, ijder 8 stukken te weegen 7 once 6 engels $8^{526}/_{567}$ azen, ende naar advenant de 8 $^{29192}/_{41151}$ stukken, zoo veel in het vole mark werks gaen, weegd ijder mark 7 oncen 19 engels $8^{5224}/_{3333231}$ azen. Is op het volle mark werks te schaars $23^{3328007}/_{3333231}$ azen,doch alsoo den Muntmeester is gepermiteerd te gebruiken 1 engels of 32 azen voor remedie op ijder mark werks, en hij daar binnen is gebleven tot zo verre dat hij nog $8^{5224}/_{3333231}$ azen over heeft, zo koomt alhier ten zijnen laste over het gewigt van deezen silveren ducaat niets.

Volgens aanschrijvens ende reglement van dato den 24ste december 1699 zijnde vastgesteld dat tot verzekeringe van een behoorlijken ende eenparigen alloij der zilveren penningen, ende om voor te komen de abusive industrie in [he]t blancheren der zelve, waar door den alloij altood verbeetert wordt, een zekere gereguleerde proportie uit de massa der penningen, ten dien einde te smelten, zouden werden geno0omen. Zo zijn van de voors[chreven] zilveren ducaaten door den Essaijeur-Generaal in een nieuw kroesje te vuure gebragt 96 halve stukken dito zilveren ducaaten, genomen voor 12 marken ende uijt het kroesje het zilver wel gesmolten zijnde, al roerende met eenklein lepeltje uitgeschept ende gegooten een staafjen zilver, hetzelve aan beide de einden ende in het midden uitgeklopt zijnde, zijn door den zelven daar van ingesneeden tweemaal 6 penn[ingen] voor twee halve essaijern en ijder op een bijzondere coupelle, met bijzet van 7½ engels loods laaten afdrijven door den vuure. Zoo zijn de broodjes uit den essaij oven koomende, bevonden schoon ende welgeconditioneerd, mitsgaders – gelijkwigtig. Vervolgens dezelve met toestemminge van den Muntmeester ende essaijeur particulier gelegt in de essaijschaal, met bijvoegingeder loodgreijntjes van voors[chreven] tweemaal 7½ engels loods bij het gewigte ende opgetrokkende zijnde, bevnden te houden 10 penningen 10½ greijn, zijnde conform het reglement.

Waar meede aan den alloij uit den kanten, zoo als die voormaals uit de geblancheerde plaaten plagt gepresteert te worden, om de bovengeallegueerde redenen van verbeetering derzelve ook gehouden is voldaan te zijn.

Somma van de zilveren ducaaten agt duijsend neegen hondert en neegen gulden aghtien stuivers en elf mijten Vlaams	*f* 8.909:18:11
Van den gouden ducaat	7.310: 6:36
	f 16.220: 4:47

Somma totalis van deeze reekening bedraagtr zestien duijsen twee hondert twintig gulden, vier stuivers en zeeven en veertig mijten Vlaams.

Aldus deze zesde muntbusse van G.J.L. du Marchee Sarvaas, geopend, geexamineerd en bereekend, door de raaden Appelius en van de Kasteele alsdaartoe in voegen en geadsisteerd als vooren, speciaal gecommitteerd.

Actum den 26 en 27 julij 1803.

[getekend] P.L. v[an] d[e] Kasteele J.H. Appelius

Samenvattingen

Freek Groenendijk
Venus op rekenpenningen. Een onderzoek naar bijna 100 jaar Venuspenningen
In de overgang van de Middeleeuwen naar de Renaissance werd in de Zuidelijke Nederlanden een serie rekenpenningen geslagen met een (vrijwel) naakte vrouw. De gebruikte beeldenaar week nogal af van de tot dan toe gebruikelijke rekenpenningen. Ze worden "Venuspenningen genoemd".
Het artikel bevat een catalogus van die "Venuspenningen" die met zekerheid tussen 1488 en 1512 in de Zuidelijke Nederlanden zijn vervaardigd. Op basis van bestaande naslagwerken zou men kunnen concluderen dat hier in deze periode ongeveer 115 Venuspenningen zijn gemaakt. Hiervan zijn er 59 *in originali* teruggevonden. Deze zijn met foto's, beschrijvingen en achtergrondinformatie in de catalogus opgenomen. Ze werden gebruikt in (overheids-)instellingen bij het controleren van rekeningen.
Aangevuld met andere gegevens laat de catalogus toe om een aantal vragen over Venuspenningen te beantwoorden. Waarom is dit tot dan toe ongebruikelijke beeld ingevoerd? Wie is de afgebeelde vrouw? Is zij *Veritas*, de Naakte Waarheid? Wat betekenen de gebruikte symbolen in haar handen? Wie heeft de stempels gesneden? En waar komt de naam "Venuspenningen" vandaan? Verder komen de omschriften en wapens op de Venuspenningen aan de orde.

Albert Scheffers
De vijfde en zesde muntbus van Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas: een aanvulling op Besier
Cijfers over de muntproductie in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland en de periode van inlijving bij het Franse Keizerrijk zijn gepubliceerd door Besier in zijn Muntmeesters en hun muntslag (1890). Voor de periode 1606-1795 geeft Polak in zijn "Historiografie en economie van de 'muntchaos'" meer gedetailleerde informatie. Besier heeft echter niet alle beschikbare informatie over de geproduceerde munten gezien. Dit artikel is gebaseerd op de informatie uit de akten van opening van de muntbussen van de Utrechtse Muntmeester G.J.L. du Marchie Sarvaas over de periode 26 november 1801 tot en met 31 oktober 1802 en 9 november 1802 tot en met 23 juli 1803. De complete tekst van de twee akten zijn in transcriptie opgenomen in Bijlage 1 en 2 van deze bijdrage.

Summaries

Freek Groenendijk
Venus op rekenpenningen. Een onderzoek naar bijna 100 jaar Venuspenningen
At the brink of the Renaissance a series of jetons portraying a (practically) naked lady was produced in the Southern Netherlands. This image presented a break with conventional jetons of the era. They are commonly called "Venus pennies".
The core of the article is a catalogue of the Venus pennies which were made in the period 1488-1512 in the Southern Netherlands. The existing publications describe about 115 different variants of this basic type. Of these, 59 were found back in various collections and are included in the catalogue, with pictures, descriptions and background information. They were primarily used in public institutions where accounts were checked.
Together with other data, the catalogue allows us to answer a number of questions about the Venus pennies. Why was this new and unconventional image introduced? Who is the portrayed lady? Was she *Veritas*, the Truth? What meanings do the sym-

bols on the jeton represent? Who cut the dies? And how did they come to be called "Venus pennies?" In addition the legends and heraldry used are discussed.

Albert Scheffers
De vijfde en zesde muntbus van Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas: een aanvulling op Besier
Figures on mintages in the Republic of Seven United Netherlands, the Batavian Republic, the Kingdom of Holland, and the period of inclusion in the French Empire are published by Besier in his *Muntmeesters en hun muntslag* (1890). For the period 1606-1795 Polak gives in his *Historiografie en economie van de muntchaos* (1998) more and more detailed information. Besier didn't see all the available figures. This article provides information on two periods of production at the Utrecht Mint, 26 November 1801 until 31 October 1802 and 9 November 1802 until 23 July 1803, which were missed by Besier. The information in this article is based on the official documents of the examination of the production of the Utrecht Mint. The transcribed texts of these two documents have been taken up in Bijlage 1 and 2.

Over de auteurs

Freek Groenendijk (1945) studeerde landbouwwetenschappen aan de Agrarische Hogeschool in Ede/Dronten en rechten aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam.
Hij heeft in diverse functies bij de gemeente Hoorn gewerkt, de laatste jaren als bedrijfsjurist en hoofd Juridische Zaken. Hij is nu nog actief als zelfstandig juridisch adviseur en docent bestuursrecht en gemeenterecht. Zijn eerste Neurenbergse rekenpenninkje vond hij 55 jaar geleden en sindsdien is zijn belangstelling voor (vooral Neurenbergse) rekenpenningen steeds groter geworden. Hij heeft een van de grootste particuliere verzamelingen, doet onderzoek naar de achtergronden van rekenpenningen en verricht determinaties van rekenpenningen voor diverse bodemmuntenforums.
Hij is lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en maakt deel uit van een internationaal netwerk van rekenpenningdeskundigen.
Hij heeft een aantal publicaties over rekenpenningen op zijn naam staan en geeft lezingen bij numismatische kringen. Zie verder de website http://www.freewebs.com/rechenpfennig.

Albert A.J. Scheffers (1958) studeerde geschiedenis aan de Haagse School voor Taal- en Letterkunde (MO I+II) en aan de Universiteit Leiden. In april 2013 promoveerde hij aldaar op het proefschrift '*Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Hij is sinds 1977 actief in het museumwezen, de numismatiek en de geldgeschiedenis. Eerst als bibliothecaris van het Koninklijk Penningkabinet, daarna als conservator van het Museum van 's Rijks Munt, conservator/directeur van Het Nederlands Muntmuseum en als onderzoeker/uitgever bij het Geldmuseum. Sinds 2006 heeft hij zijn eigen adviesbureau op het terrein van de zakelijke kant van de culturele bedrijfsvoering, Klinkaart bv en begeleidt hij culturele instellingen bij het opstellen van businessplannen, financieel beheer en reorganisaties. Hij is voorzitter van de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën, Stichting Uitgeverij Clinkaert en financieel bewindvoerder van het Instituut voor Monetaire Geschiedenis en Numismatiek.
Zijn onderzoek is doorgaans meer gericht op de monetaire geschiedenis dan op de numismatiek. Zijn kennis over de Nederlandse Munt- en muntgeschiedenis gebruikt hij voor eigen publicaties, maar ook voor de begeleiding van publicaties van derden.